

ԼՈՅՍ

ԿՐՈՆԵԱԿԱՆ, ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՒ Ս. ԳՐԵՅԻՆ
ՊԱՇՏՈՆԵԱԿԱՆ ԵՌԵՄՍԵԱՅ ՀՐԵՏԱՐԵԿՈՒԹԻՒՆ
ԳԱՆԱՏԱՅԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ ԸՈՆՋՆՈՐԳՈՒԹԵԱՆ

LUYS — Revue trimestrielle

Prélature Arménienne du Canada

Rédacteur : Papken Topjian

3401 Olivar-Asselin, Montréal, Qc. Canada H4J 1L5

Tél.: (514) 856-1200 • Fax : (514) 856-1805

Courriel : prelacy@armenianprelacy.ca

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՒԱՔԱԿԱՆ ԱԾԽԱՏԱՆՔԻ

ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆԸ

դոկտ. Աբել քինյ. Մանուկեան

ԳԵՂՕՆ ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ

Ժագ Յակոբեան

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՈԳԻՆ

Բաբգէն Ա. քինյ. Մազումեան

ԿՈՒՍԱԿԱՆ ԾՆՈՒՆԴԸ

J.V.L. Casserley

ԼՈՒՍԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆ

Գառնիկ Բ. Գ.

ՆԵՂՈՒԹԵԱՆԻ ՄԷՋ ՈՒՐԱՆ ԵՂԻՐ

Գրիգոր Ծ. վրդ. Չիֆթեան

GROWING IN THE LIFE OF THE SPIRIT

Father Myron Aznikian

ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ

Յակոբ Արք. Գլննեան

«ՄԵՆՔ ՄՈՒՐԱՑԿԱՆՆԵՐ ԵՆՔ»

Յակոբ Արք. Գլննեան

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

«Church-State Relations in Armenia»

«Յօդուածներ» (1990-2005)

«Հայրենիքիս հետ»

Բաբգէն Թօփեան

ՀԱՒԱՔԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆԸ

«Մահկանացու ծնեալ անմահ գիւրն յիշատակ եթող»:
Մ. Խորենացի

Մեր ազգային եւ եկեղեցական կեանքին մէջ սովորաբար Հոկտեմբերը ընդունուած է իբրեւ հայ մշակոյթի ամիս, ուշադրութեան սեւեռակէտ ունենալով Թարգմանչաց պատմական իրադարձութիւնը մեծագոյն տօն մը հանդիսանալու իր լիարժէք իմաստով եւ ամբողջ ազգի մը ճակատագրին համար գոյութեան կարեւոր ներդրում մը բերած ըլլալու դերակատարութեամբ:

Հետաքրքրական է, որ եկեղեցիներու ընտանիքին մէջ Հայ եկեղեցին բացառութիւն կը կազմէ «Արբոց Թարգմանչաց Վարդապետացն Մերոց» յորջորջումին տակ «Թարգմանիչ»ներու, փաստօրէն մշակոյթի գործիչներու մասնաւոր տօն մը հռչակելով, մինչ հզօր օրթոտոքս Յոյներ եւ արեւմտեան Լատիններ չունին նման տօն մը իր գեղեցիկ խորհուրդով, ազգային-եկեղեցական նկարագրով եւ մշակութային համապարփակ նշանակութեամբ:

— Հայ եկեղեցին իր տօնացոյցին մէջ տարին երեք անգամ հանգամանօրէն կ'անդրադառնայ մշակոյթի իր լուսապսակ գործիչներուն: Բուն Բարեկենդանին նախորդող Կիրակիէն առաջ՝ Շաբաթ օրը կը նշուի Ս. Սահակ Պարթեւի յիշատակը, ապա՝ Յունիսի վերջաւորութեան կամ Յուլիսի սկիզբը Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի եւ Սահակ Պարթեւ Հայրապետի տօնը՝ «Արբոց թարգմանչաց վարդապետացն մերոց Սահակայ եւ Մեսրոպայ» անուանումին տակ, իսկ Հոկտեմբեր ամսուն կը տօնախմբուի բուն Թարգմանչաց՝ Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի եւ իրեն աշակերտող Թարգմանիչ վարդապետներուն տօնը⁽¹⁾:

Արդարեւ, նշուած վերջին իրադարձութիւնը այսպէս կը նշուի Հայաստանեայց եկեղեցոյ օրացոյցերուն մէջ.

— «Տօն թարգմանչաց վարդապետացն մերոց Մեսրոպայ, Եղիշէի, Մովսէսի Քերթովին, Դաւիթի Անյաղթ Փիլիսոփային, Գրիգորի Նարեկացուն եւ Ներսիսի Կլայեցուն (...) Տօն ազգային եւ եկեղեցական, ի յիշատակ գիւտի նշանագրացն հայոց եւ թարգմանութեան Սուրբ Գրոց»:

Այս եւ նախորդ առիթով, եկեղեցիներուն մէջ ժամանակարգութեան ընթացքին Թարգմանչաց տօնին ձօնուած «Կանոն»ը կը կատարուի, որուն սկիզբը «Որք զարդարեցին տնօրինաբար զիմաստս Անեղին» օրհնութեան գեղեցկահիւս եւ իմաստալից շարականը կ'երգուի, որ ԺԳ.

դարու վաստակաշատ հեղինակներէն՝ Վարդան Վրդ. Արեւելցիի կը վերագրուի:

Նշուած այս մասնաւոր տօներէն բացի, մեր եկեղեցին չի զլանար Ս. Պատարագի բոլոր արարողութիւններուն առթիւ, իր կարկառուն սուրբերու եւ հոգեւոր առաջնորդներու շարքին նաեւ յիշատակումը այն երախտաշատ անուններուն, յանձինս՝ Ս. Սահակ Պարթեւի եւ Ս. Մեսրոպ Վարդապետի, որոնք սկիզբը եւ ոգին հանդիսացան Ե. դարու Թարգմանչաց Ծարժումին: Համապատասխան աղերսը կը կատարուի Ս. Պատարագի յիշատակութիւններու կարգին, ահաւասիկ, այսպիսի հետեւողութեամբ.

«Առաջնորդացն մերոց եւ առաջին լուսաւորչացն՝ արքոցն Թադէոսի եւ Բարթողիմէոսի առաքելոցն եւ Գրիգորի Լուսաւորչին, Արիստակիսի, Վրթանիսի, Յուսկանն, Գրիգորիսի, Ներսիսի, Սահակայ, Դանիէլի եւ Խաղայ, Մեսրոպայ վարդապետին եւ Գրիգորի Նարեկացւոյն եւ Ներսիսի Կլայեցւոյն, Յովհաննու Որոտնեցւոյն, եւ Գրիգորի եւ Մովսիսի Տաթեւացեացն եւ արքոց Գրիգորիսեանց եւ Ներսիսեանց, հովուաց եւ հովուապետաց Հայաստանեայց, եղիցի յիշատակ ի սուրբ պատարագս. աղաչեմք»:

Պատմական ճգնաժամը

Ե. դարուն սկիզբը կը հանդիսանայ հայ ժողովուրդի ներազգային կեանքի ծանր ժամանակահատուածներէն մին: Սպառնալից մուլթ ամպեր Արեւելքէն եւ Արեւմուտքէն կը թանձրանային հայոց քաղաքական հորիզոնին վրայ: Երկու հզօր եւ հակամարտ տէրութիւններ՝ բիւզանդականն ու պարսկականը՝ Հայաստանի վրայէն իրարատեսաց հայեացքներով կը հետապնդէին զիրար, տարածաշրջանին մէջ իրենց ռազմական գերակշիռն ու քաղաքական ազդեցութիւնը պարտադրելու ծրագրով: Հայ Արշակունիներու թագաւորութիւնը, իր անցեալի փառքէն նսեմացած եւ ռազմականօրէն հիւժուած, ստոյգ օրհասականի մը առջեւ կը գտնուէր հին աշխարհի այս գերհզօր պետութիւններու անկուշտ ախորժակներուն դիմաց: Հետզհետէ քայքայած էին Հայաստանի պետական-քաղաքական կառոյցները, ուղղակի զգալի դարձած էր ազգը համախմբող կեդրոնական ոյժի մը բացակայութիւնը. ոչ միայն վտանգուած էին հայ ժողովուրդի արդէն իսկ սահմանափակուած քաղաքական անկախութիւնը, այլ նաեւ, վերջինիս կորուստով եւ որոշակիօրէն օտար ու գերիշխող մշակոյթի մը ներմուծումով, ընդհանրապէս՝ անոր ինքնութիւնն ու գոյութիւնը: Անհրաժեշտ էր կառուցել ամրակուռ պատուար մը՝ վաղուայ քանդիչ ներթափանցումներուն ու կործանարար հեղեղներուն դիմաց:

Արդարեւ, Հայոց Պատմութեան այս մուռլ երկնակամարին վրայ է, որ ազգի մը գոյատեւելու պահանջքը, համազգային կարիքը բնազդաբար,

կարծէք, ծնունդ կուտայ երեք լուսաւոր դէմքերու երեւումին պետական, կրօնական եւ գիտական ոլորտներուն մէջ. Վռամշապուհ Արշակունի թագաւոր, Սահակ Պարթեւ Կաթողիկոս եւ Մեսրոպ Մաշտոց: Երեքին ալ մտահոգութիւնը նոյնն է. ի՞նչ ընել, ինչպիսի՞ միջոց մը գտնել չարաբաստիկ ժամանակի մը մարտահրաւէրներուն դէմ պահպանել կարենալու համար սեփական ժողովուրդի ինքնութիւնն ու գոյութիւնը:

Այս երեք դէմքերն ալ նոյնքան պատկառազու եւ եւ իրենց առաքելութիւններուն մէջ նոյնչափ տաղանդաւոր: Սակայն, իրենց անհամեմատ մեծութիւնը կը կայանայ միեւնոյն նպատակը հետապնդելու իրողութեան եւ անոր իրականացումին համար թափած անձնուէր ջանքերու միացումին մէջ: Պատասխանատուութեան զգացումը հասարակաց է, ազգային անվտանգութեան հարցը՝ անձնական-ենթակայական հակումներէ գերիվեր:

Տեսիլքն անտարակոյս Մաշտոցինն էր, գերազանց մտալոյսացումը՝ հայոց նշանագրերու գիւտով ինքնուրոյն մշակոյթ մը ստեղծելու մասին: Ամբողջապէս տոգորուած այս բիւրեղ գաղափարով, ան կը յաջողի ապագայի արտակարգ պայծառատեսութեամբ համոզել Սահակ Պարթեւ Կաթողիկոսն ու Վռամշապուհ արքան: Այնուհետեւ, այս երեք հեղինակութիւններու սերտ համագործակցութիւնը կը դառնայ սկիզբը հայկական հրաշագործ այն երկունքին, որ համեմատաբար կարճ ժամակաշրջանի մը մէջ կ'արարչագործէ Ե. դարու ոսկեդարը:

Հայաստան 387 թուականին արդէն բաժնուած էր բիւզանդական եւ պարսկական կայսրութիւններուն միջեւ: Ան կը գտնուէր մէկ կողմէն յունական, իսկ միւս կողմէն՝ ասորական մշակութային հոսանքներու ազդեցութեան տակ: Երկրի յունական մասին մէջ ընթացիկ էր յունարէն լեզուի գործածութիւնը, իսկ պարսկական բաժնին մէջ՝ ասորերէնը. նոյնիսկ հայոց եկեղեցիներուն մէջ արարողութիւններու եւ ծիսապաշտութեան լեզուն յունարէնն ու ասորերէնն էին, որոնք հիմնականօրէն անմատչելի էին ժողովուրդին: Հայ մարդը հաղորդակից չէր իր սեփական եկեղեցիներուն մէջ կատարուող արարողութիւններու բովանդակութեան ու անոնց ընդմէջէն փոխանցուող քրիստոնէական կրօնի հոգեւոր ու բարոյական պատգամներուն:

Սոյն փաստը կը ներկայանայ այն հիմնական մեկնակէտը, ուրկէ կը սկսի Ս. Մեսրոպ Մաշտոց մտովին քալել անորոշ թուացող երկար ճամբայ մը, բայց որուն փրկարար եւ յաղթապանծ վախճանին ինք ամբողջապէս համոզուած էր: Ան հայոց համար նշանագրեր գտնելու գաղափարը կը յղանայ Գողթնի մէջ՝ քարոզչական առաքելութեան ընթացքին: Ահաւասիկ իր կենսագիր Կորիւնի վկայութիւնը.

«Ան իր միտքը դրաւ նոյնպէս հոգալ ամբողջ հայ ժողովուրդը մխիթարելու մասին...եւ այնպէս տրտմական հոգսերով պաշարուած ու դատապարտուած եւ մտածումներու ծփանքի մէջ ինկած՝ թէ արդեօք

ինչպիսի՞նք ել՛ք մը գտնէ այդ նպատակին համար⁽²⁾»:

Հազար Փարպեցի նոյնպէս կը հաղորդէ.

«Որովհետեւ երանելի Մաշտոցը անվերջ հոգալով կը տրտմէր՝ տեսնելով Հայաստան աշխարհի մանկանց ջանքերը, առ անել եւս՝ ծախսերը, երբ անոնք անպատմելի ծախսերով, հեռագնաց նամբաներով եւ բազմաժամանակեայ դեգերումներով իրենց օրերը կը մաշէին ասորական գիտութեան դպրոցներուն մէջ: Եկեղեցական արարողութիւնները եւ Ս. Գրքի ընթերցանութիւնները Հայաստանի ժողովուրդի վանքներուն ու եկեղեցիներուն մէջ ասորերէն կը կատարուէին, որմէ ոչինչ կը հասկնային կամ կ'օգտուէին այսպիսի մեծ երկրի մը բնակիչները: Եւ ասորերէն լեզուն չհասկնալու հետեւանքով, եկեղեցական պաշտօններուն աշխատանքն ու ժողովուրդին ջանքը ապարդիւն կը դառնային: Եւ երանելի այր Մաշտոցը այս մասին երկար ժամանակ կը խորհէր ու կուլար իր ներսիդին. չէ՞ որ կային հայերէն լեզուի նշանագրեր, որոնց միջոցով կարելի էր սեփական ձայնով եւ ոչ թէ մուրացիկ լեզուով եկեղեցիներուն մէջ շահիլ տղամարդկանց ու կանանց եւ առհասարակ ամբողջ բազմութեան սիրտը⁽³⁾»:

Նշանագրեր գտնելու փորձ

Վռամշապուհ թագաւորի յանձնարարութեամբ Ասորիք կ'ուղարկուի Վահրիճ իշխանը, Դանիէլ եպիսկոպոսի մօտ դտնուող հայերէն կարծուած նշանագրերը բերելու համար: Ասորիքի մէջ Վահրիճ հանդիպելով Հարէլ երէցին, Դանիէլէն կը վերցնէ այդ նշանագրերը ու կը բերէ Հայաստան: Շրջան մը այդ նշանագրերով փորձ կը կատարուի, բայց ոչ շատ ուշ կը պարզուի, թէ ատոնք չեն համապատասխաներ հայերէնի հնչիւնային համակարգին: Պէտք է ենթադրել, որ դանիէլեան նշանագրերը ասորական, աւելի ճիշդ՝ սեմական լեզուաընտանիքին պատկանող գիրեր էին, որոնց մէջ յաճախ բաղաձայններ կը համապատասխանէին կոկորդային հնչոյթներու, իսկ հայերէն հնդեւրոպական լեզուին պատշաճ չէին նման հնչոյթներ. ուստի՝ փորձն ալ կը համոզէ Մաշտոցն ու զինք անմիջապէս օժանդակողները, թէ այսպէս կոչուած դանիէլեան նշանագրերը անգործնական էին հայերէնի հնչիւնային համակարգին համար:

Հայոց Այբուբենին գիտը

Վերոնշեալ փորձով Ս. Մեսրոպ Մաշտոց միանգամայն անդրադարձած էր, որ իր արեւելումը այնուհետեւ պէտք է կեդրոնացնէ ոչ թէ ասորական, այլ յունական մշակոյթի, անոր լեզուական հարուստ ժառանգութեան եւ առանձնայատկութիւններուն վրայ: Շուտով, Վռամշապուհ թագաւորի քաղաքական եւ տնտեսական օժանդակութեամբ եւ Սահակ Պար-

Թեև Կաթողիկոսի օրհնութեամբ, երանելին իր հետ վերջնելով խուճբ մը աշակերտներ, 405 թուականին կը մեկնի Ասորիք՝ Ամիգ եւ Եդեսիա քաղաքները, եւ տեղւոյն հարուստ գրադարաններուն մէջ տքնաջան աշխատանքով ու աստուածային տեսիլքով 406 թուականին կը ստեղծէ հայոց նշանագրերը՝ 36 տառ (28 բաղաձայն եւ 8 ձայնաւոր), որոնք ամբողջապէս կը համապատասխանէին հայերէն լեզուի հնչիւնային տուեալներուն: Լեզուական այս գիտը միաժամանակ կը համապատասխանէր յունարէնի այբբենարանի համակարգին եւ հերթականութեան: Վերջինիս հետեւողութեամբ, Մաշտոց հայերէնի իւրաքանչիւր նշանագրին կուտայ համապատասխան անուն՝ Այբ, Բեն, Գիմ, Դա, Եչ, Զա, եւլն., յունարէնի՝ Ալֆա, Բեդա, Գամմա, Դելտա տառանուանումներու նմանութեամբ: Ամէն մէկ տառին Մաշտոց կուտայ թուային համապատասխան արժէք՝ Ա - 1, Ժ - 10, Ծ - 100, Իսկ Ռ - 1000: Յունարէնին պէս հայերէնը կը գրուի ձախէն աջ՝ ի տարբերութիւն ասորերէն կամ սեմական այլ լեզուներու: Այս սքանչելի գիւտէն ետք, Ս. Մեսրոպ իսկոյն անցնելով Սամոսատ, յունական մշակոյթի կեդրոններէն մին, իր նորագիւտ նշանագրերը կուտայ Հռոմիանոս անուն գեղագիրին, որ զանոնք գեղագրելով, յղկելով ու գեղեցկացնելով՝ կը վերագործնէ հանճարեղ գիւտարարին:

Այնուհետեւ, Ս. Մեսրոպ երկու աշակերտներու՝ Յովհան Եկեղեցացիի եւ Յովսէփ Պաղնացիի հետ անմիջապէս կը ձեռնարկէ փորձառական առաջին թարգմանութեան ու դեռեւս Սամոսատի մէջ կը թարգմանէ (հաւանաբար յունական բնագրէ) Աստուածաշունչի Առակաց գիրքի Ա. գլ. 2 համարը՝ «Ճաւաչել զիմաստութիւն եւ զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ»: Սոյնը Մաշտոցի սուրբ ձեռքերով գրուած ոչ միայն հայերէն առաջին նախագաստութիւնն է, այլ ան ընդհանրապէս կը հանդիսանայ թարգմանչաց Շարժումին եւ Ոսկեգարու երկունքին կարգախօսը:

Բայց ի՞նչ կը նշանակէ Սողոմոնի առակներէն վերցուած այս նախագաստութիւնը. ինչո՞ւ համար այս ընտրութիւնը. արդեօք պարզ զուգադիպութիւն մը, թէ՛ գաղափարական խորք մը ճանչցուած է հոն մեծն Մաշտոցին կողմէ: Իմաստուններու քով պատահականութիւններ հագուադէպ կրնան ըլլալ: Հայոց դարձի պատմական իրադարձութիւնը, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչով եւ Տրդատ Գ-ի արքունական հրովարտակով, որքան ալ քաղաքական, հասարակական թէ՛ մշակութային ազդակներ կարեւոր դեր խաղցած ըլլան, միեւնոյնն է՝ հիմնուած է հաւատքի մը հզօր շարժումին՝ քրիստոնէական գաղափարախօսութեան վէմին վրայ: Հեթանոսութեան փլատակներուն վրայ նոր մշակոյթ մը սկսած էր կերտուիլ, կեանքի նոր աշխարհայեացք մը սկսած էր արգասաւորել հայութեան ոգին, ազգային նկարագիրը հետզհետէ որդեգրած էր նոր ինքնութիւն մը, որ ամբողջապէս շաղախուած էր քրիստոնէական հաւատքին եւ Աւետարանին լոյսով: Ետդարձ մը կարելի չէր՝ ձուլուելու համար պարսկական մշակոյթին կամ գրադաշտին տարհամոզիչ քարոզչութեան մէջ, ոչ ալ են-

Թարևուրի բիւզանդացիին կրօնա-քաղաքական նկրտումներուն: Հայոց, կարելի է ըսել, համազգային շարժումը պէտք էր զգենուլ տոհմիկ տարազ մը, անշփոթելի իր տեսքով, փայլքով ու նոր հմայքով: Այս գաղափարախօսութիւնը սակայն ո՛չ սոսկ վարդապետութիւն մըն էր, ո՛չ ալ ընդամէնը վերացական տեսութիւն մը, այլ ան սրտի եւ մտքի խոր համոզում մըն էր՝ զսպանակուած քրիստոնէական հաւատքի ազատարար խորհուրդով:

Աստուածաշունչի Առակաց գիրքի Ա. գլ. 2 համարը՝ «Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զխրատ, իմանալ զբան հաննարոյ», իր իմաստային կառոյցով անբաժան կերպով զուգորդուած է նոյն Ա. գլխի 2րդ պարբերութեան առաջին նախադասութեան (հմ. 7) հետ, որ խորքին մէջ հաստատում մըն է գիտակցելու կարողութիւն ունեցող մարդուն եւ ոչ թէ յիմարին համար, թէ՛ «Սկիզբն իմաստութեան երկիւղ Տեսուն, հաննար բարի ամենեցուն որ առնեն զնա. պաշտօն բարի առ Աստուած՝ սկիզբն զգօնութեան. զիմաստութիւն եւ զխրատ՝ ամպարիշտք անգոսնեն»:

Ահաւասիկ, խնդրոյ առարկայ պարբերութիւնը պիտի փորձենք վերարտադրել աշխարհաբարով, ընկալելու համար իմաստային վերոյիշեալ կապը, անդրադառնալով, թէ ինչի՞ վրայ կը հիմնուի Ս. Մեսրոպի ուղղորդած իմաստութիւնը ճանչնալու մեկնակէտը. այդ անտարակոյս՝ աննկուն հաւատքն է, Տիրոջ նկատմամբ երկիւղը:

«Իմաստութիւնն ու խրատը փնջնալու համար,
Հաննարին խօսքերը հասկնալու համար,
Իմաստութեան կրթութիւնը ընդունելու համար՝
Արդարութիւն, իրաւունք եւ ուղղամտութիւն,
Միամիտներուն խորագիտութիւն տալու համար,
Երիտասարդներուն՝ գիտութիւն եւ շրջահայեացութիւն.
Իմաստունը թող լսէ եւ աւելի իմաստուն ըլլալ,
Իսկ հանճարեղը՝ առաջնորդութիւն ստանայ,
Ի մտի ունենալով առակներն ու այլաբանութիւնները,
Իմաստուններուն խօսքերն ու առեղծուածները:

Իմաստութեան սկիզբը Տիրոջ երկիւղն է,
Որ բարի հանճար է բոլոր անոնց համար, որոնք զայն կը կիրարկեն.
Իսկ զգօնութեան սկիզբը բարի աստուածապաշտութիւնն է,
Բայց ամբարիշտները իմաստութիւնն ու խրատը կ'անգոսնեն»:

Վերադարձ դէպի Հայրենիք

406 թուականին Մեսրոպ Մաշտոց նորաստեղծ նշանագրերով եւ իր աշակերտներուն խումբով կը վերադառնայ Հայաստան: Անհուն ուրախութիւն մը համակած է ազգին սիրտը: Պետական ամբողջ աւագանին՝

գլխաւորութեամբ Վռամշապուհ արքայի, իսկ հոգեւոր դասը՝ հայրապետութեամբ Սահակ Պարթեւ Կաթողիկոսի, ազատներով եւ շինականներով երջանկութեան անանձնական պահեր կ'ապրէին ընդունելու համար այն անգնահատելի ու անկապտելի բարիքը, զոր երանելին Մաշտոց Նախախնամութեան շնորհած խոր ներշնչումով ստեղծած էր իր ժողովուրդին համար: Պաշտօնական դիմաւորումը կը կատարուի Ռահ գետի ափին, ազգային տօնախմբութիւն մը նշելու տարողութեամբ եւ եղելութեան ամբողջական նշանակութեամբ: Ժամանակագիրը չի գլանար իր նկարագրութեանց մէջ դէպքին տալու մնայուն արժէք մը, զայն համեմատելով աստուածաշնչական այն իրադարձութեան հետ, երբ Մովսէս, Սինայի բարձունքին, Տասնաբանեայ Պատուիրաններն ընդունեց Աստուծմէ՝ եգիպտական ստրկութենէն ազատագրուած եւ դեռ անապատին մէջ դեգերող իր ժողովուրդին տալու համար միաստուածութեան կրօնին օրէնքը:

Ս. Մեսրոպ Մաշտոց, նոյն պատուիրաններուն պէս կարեւոր, իր հրաշալի գիւտը կ'ընծայէր իր ժողովուրդին, անոր դիմագիծը անեղծ պահելու եւ մշակոյթին անպարտելի գէնքով ազգային գոյապայքարը դարերուն դաժանութեան մէջ յաջողապէս շարունակելու հեռանկարով:

Մեծ մարգարէն՝ Մովսէս լեւան ստորտը դառն յուսախաբութիւն մը կ'ապրի, գտնելով իր ժողովուրդը ոսկի հորթին շուրջը՝ աստուածուրացութեան յանցագործութեան մէջ. ան գայրոյթէն Տասնաբանեան կը գգետնէ ու կը փշոթէ նուէրը, զոր պարգեւած էր Եհովայն այդ ապերախտ ժողովուրդին:

Ընդհակառակը, Ռահ գետի ափին օտարութենէն հայրենի տուն վերադարձող Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի եւ իր աշակերտաց խումբին համար պատրաստուած դիմաւորումը, գրկաբաց ընդունելութիւնն ու անոնց բերած պարգեւին անզուգական արժէքին գնահատումը, հայ ժողովուրդի մշակութային հասունութեան պերճախօս ապացոյցներուն մին կը կազմէ մեր պատմութեան ոսկի էջերուն մէջ: Ի՞նչ իմաստ պիտի ունենար, եթէ համագգային տօնախմբութեան մը տարողութեամբ մաշտոցեան նուէրն ընդունելու ուրախութիւնը անգործնական դառնար կամ հետզհետէ դալկանար ու մոռացութեան տրուէր ժամանակի մաշումին մէջ: Պիտի համոզուինք, որ ինք՝ երանելին Մաշտոց, գլխաւորելով թարգմանիչներու եւ մտաւորականներու սքանչելի փաղանգ մը, հայոց արքունիքին, եկեղեցիին եւ ժողովուրդին պատրաստակամութեան դաշտին մէջ կիրարկելով արժեւորեց եւ արդիւնաւորեց մշակոյթին արգասիքը, որ Երեսիոյ գրադարաններու կիսամութիւն մէջ աստուածային ներշնչող լոյս մը շնորհած էր իրեն:

Առաջին թարգմանութիւնը

Ժամանակ չկար վատնելու: Քաղաքական կացութիւնը, որուն մէջ օղակաւորուած էր Հայաստան՝ դաժան էր, ու դեռ կրնար թշնամին գայն

յոռեգոյնին հասցնել, եթէ ազգին գոյութեան պահպանման գործօնը չաշխատէր ու չկատարէր այն դերը, որուն համար ան ստեղծագործուած էր: Հարկ էր անմիջապէս կազմակերպել մեղուածջան աշխատանք, գրեթէ ոչինչէն արարելու համար գէթ մշակութային անկախութիւնը ազգին, որուն նախաձեռնած էր Ս. Մեսրոպ Մաշտոց, զօրեղ գաղափարակիցները ունենալով Ս. Սահակ Պարթեւը եւ Վռամշապուհ արքան:

Առաջին գործը, որ ձեռնարկեցին թարգմանիչ վարդապետներ, Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութիւնն էր ասորական թարգմանութեան Փեշխտտա կոչուած բնագրէն, 405-408 թուականներուն: Աստուածաշունչի Բ. թարգմանութիւնը իրականացաւ յունական Եօթանասնից կոչուող բնագրէն, զոր Եփեսոսի Գ. Տիեզերական ժողովին մասնակցելէ ետք Կ. Պոլսէն իրենց հետ Հայաստան բերած էին Մաշտոցի աշակերտները՝ Ղեւոնդ Վանանդեցին, Կորիւնը, Եզնիկ Կողբացին եւ Յովսէփ Պաղնացին: Աստուածաշունչի Ա. թարգմանութիւնը ասորական բնագրի հիման վրայ կը կոչուի Նախնական կամ Փութանակի թարգմանութիւն, բայց Բ-ը, յունական բնագրի հետեւողութեամբ առաջին բոլոր բնագիրները կը համեմատուին, կը սրբագրուին, կ'ամբողջացուին՝ ստեղծելով գրեթէ նոր եւ կատարեալ թարգմանութիւն մը, որ իսկապէս նաեւ օտար մասնագէտներու գնահատումով՝ «Թագուհի թարգմանութեանց» (արտայայտութիւնը Լա Կրոզինն է) կը կոչուի: Ահաւասիկ ա՛յս է յայտնի Սահակ-Մեսրոպեան Աստուածաշունչ մատենանի օրինակը, որ հայերս կ'օգտագործենք ցայսօր:

Թարգմանիչ վարդապետներու աւագ եւ կրտսեր սերունդ

Թարգմանիչ վարդապետներու փաղանգը մեր պատմութեան եւ գրականութեան մէջ կը տարբերի երկու սերունդներու դասակարգումով՝ աւագ եւ կրտսեր: Աւագ կամ երէց սերունդ կը համարուին Սահակ Պարթեւ, Մեսրոպ Մաշտոց, Յովսէփ Վայցճորեցի, Ղեւոնդ Երէց Վանանդեցի, Եզնիկ Կողբացի, Կորիւն, Յովհան Խոստովանող, Մուշէ Տարօնեցի, Յովհան Եկեղեցացի, Ստեփանոս Տարօնեցի եւ ուրիշ երախտաշատ անուններ:

Իսկ Թարգմանչական ստեղծագործութիւնները, ըստ իրենց բովանդակութեան, կարելի է վերածել հետեւեալ դասակարգումներուն.

Ա. Աստուածաշունչ մատենան,

Բ. Ծիսական երկեր՝ պատարագամատոյց, ժամագիրք, եւայլն,

Գ. Հայրաբանական գրականութիւն՝ եկեղեցւոյ հայրերու քրիստոնէական եւ իմաստասիրական հեղինակութիւնները, ճառերն ու քարոզները,

Դ. Վկայաբանական եւ վարքագրական գրականութիւն՝ եկեղեցական նշանաւոր հայրերու վարքն ու գործերը,

Ե. Պատմական գրականութիւն:

— Յունական եւ ասորական գրականութենէ թարգմանութիւններ՝ «Սրբոյն Եփրեմի Մեկնութիւնք Հին Կտակարանի», Յակոբ Մծբնացիի՝ «Ճառք», Յովհան Ոսկեբերանի՝ «Մեկնութիւն Աւետարանին Յովհաննու», Կիւրեղ Երուսաղէմցիի՝ «Կոչումն Ընծայութեան», Բարսեղ Կեսարացիի՝ «Ճառք», Պրոկղի, Եւագր Պոնտացիի, Եփրեմ Խուրի Ասորիի, Գրիգոր Նազիազանցիի եւ ուրիշ շատերու ստեղծագործութիւնները:

Ասոնց հետեւողութեամբ կը ստեղծուի հեղինակային ինքնուրոյն գրականութիւն՝

— Ագաթանգեղոսի «Պատմութիւն»ը, Կորինի «Վարք Մաշտոցի» երկը, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչին վերագրուող «Յաճախապատում ճառեր»ը, Եղնիկ Կողբացիի «Եղծ Աղանդոց»ը եւ այլ ստեղծագործութիւններ:

Կրտսեր թարգմանիչներ

Երէջ թարգմանիչներուն գործը շարունակեցին կրտսեր թարգմանիչները: Անոնք Ե. դարու Բ. կէսին հիմնեցին այսպէս կոչուած Յունաբան Դպրոցը, որ իր հետագայ ծաղկումը ապրեցաւ մինչեւ է. դար:

Երբ կ'անդրադառնանք թարգմանիչ վարդապետներուն, խօսքը շուրջ հարիւր մշակոյթի երախտաւորներու մասին է. կ'ականարկենք մշակոյթի այն գործիչները, որոնք առաջնորդուած էին Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի եւ Ս. Սահակ Պարթեւ Հայրապետի լուսաճաճանչ հեղինակութեամբ: Թարգմանիչ վարդապետներու աւագ կամ երէջ խումբը ուղղակի ձեռնասուններն էին Ս. Սահակի եւ Մեսրոպի, իսկ թարգմանիչ վարդապետներու կրտսեր խումբը կը հանդիսանայ անոնց աշակերտներուն աշակերտները, հիմնականօրէն՝ Յունաբան Դպրոցի ներկայացուցիչները:

Գնահատական մը

Մեր պատմութիւնն ու գրականութիւնը երախտագիտական բազմաթիւ գնահատումներով, մեկնաբանութիւններով, լեզուական, մշակութային, հասարակական եւ գաղափարաբաղաբական վերլուծումներով անդրադարձած են մաշտոցեան գիւտին: Բազմաթիւ սերունդներ՝ հայ եւ օտար մասնագէտներ փորձած են գնահատել անգնահատելին, ու դեռ դարերու հոլովոյթին մէջ այդ պիտի շարունակուի, այնքան ատեն, որ հայը գոյութիւն ունի, իսկ հայերէնը պիտի յարատեւէ ըլլալ անոր կենդանի լեզուն: Մեծագոյն գնահատականը պիտի որ հայ ժողովուրդին գոյութիւնը նկատուի, քանզի դեռ իր մայրենի հայերէնն է, իր ստեղծագործ մշակոյթն ու գիրն է, իր եզակիութեամբ, ինքնութեամբ եւ անկախութեամբ: Ազգի մը գոյութեան պահպանման գործօնը անպայման գիրը չէ իսկապէս, եթէ ան միայն գրաւոր հաղորդակցութեան միջոցին կը

ծառայէ: Հայոց նշանագրերը մեր ազգային նկարագիրն ու հոգին կոփեցին իրենց ֆիզիքական ու հոգեկան արժէքներու ամբողջութեան մէջ: Աստուածային խորունկ ներշնչումով Ս. Մեսրոպ ունեցաւ իր երկունքին մարմին տուող տեսիլը՝ իր ազգի հաւաքականութեան ոսկեծոյլ կաղապարը նորաստեղծ մշակոյթի մը քուրային մէջ: Հայոց նշանագրերու գիւտը թարգմանչական արուեստին ճամբով ծնունդ տուաւ Հայոց ազգային մշակոյթին: Գիրը չգարձաւ լոկ գրաւոր հաղորդակցութեան միջոց, այլ գոյութեան մնայուն արժէք եւ ազգային գաղափարախօսութիւն: Սահակ-Մեսրոպեան այս ոգին էր, որ տոգորուած անսպառ կենսունակութեամբ, գինք իր մտքին, սրտի ու արեան կանչին մէջ ապրող ու ապրեցնող ժողովուրդին հետ մաքառեցաւ, քաղաքական թէ՛ կրօնական ամէն փոթորկումներուն ու մռայլ ժամանակներուն մէջէն, դառնալով հետզհետէ աւելի նուիրական, աւելի բիւրեղ ու խորհրդաւոր:

Եթէ անդրադառնանք օտար հեղինակներու Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի եւ Սահակ Պարթեւի գործունէութեան վերաբերեալ գնահատականներուն, այստեղ պիտի բաւարարուինք ընդամէնը նշելու գերմանացի հայագէտ Մարկուարտին այն համեմատութիւնը, որ կ'ընէ իր իսկ ազգի լուսաւորիչներ՝ Պեպինի ու Վինֆրիդի գերման ժողովուրդին տուած ծառանգութեան հետ:

«Եթէ այս գործին հետ համեմատենք դանայեան այն պարգեւը գոր Պեպինոս Փրանկ, քաղաքական ու եկեղեցական ամէն միջոց լիպէս ի ձեռին ունենալով՝ նուիրեց գերման ժողովուրդին, այն ատեն թէ՛ Պեպինոս եւ թէ՛ իւր զինակիրը՝ Վինֆրիդ, խեղճ թզուկներ կ'երեւան համեմատութեամբ մտքի այն հսկաներու: Ժողովուրդ մը, որ իր ծոցէն այնպիսի մարդիկ ծնած է եւ զանոնք իբրեւ իր դիւցազնները կը յարգէ, որչափ թէ անոնց օրինակին հետեւի, անկարելի է, որ ի սպառ ջնջուի՝ որչափ ալ թուրք, քուրդ, թաթար, պարսիկ, ու բոլոր մեծ պետութիւնները հակառակ ըլլան անոր⁽⁴⁾»:

Միանշանակ է, որ Հայոց Ոսկեդարը արգասիքն էր խմբային արարչագործ աշխատանքի հաւաքական գիտակցութեան, ազգին մէկ նպատակ իրականացնելու ուղղութեամբ կատարուած անձնուէր զոհողութիւններու, հաւատաւոր ու անխոնջ տքնութիւններու: Սոյն իրականացումին սրբազան նախաձեռնողները հանդիսացան Ս. Մեսրոպ Մաշտոց, Սահակ Պարթեւ եւ Վ. Դամաշպուհ թագաւոր, իրենց գործակիցներ ունենալով Թարգմանչաց վարդապետներու լուսաճաճանչ փաղանգը:

Թարգմանչաց Ծարժումը

Իսկութեան մէջ, Թարգմանչաց Ծարժման սկիզբը կը համարուի Ե. դարու առաջին կէսը՝ ներշնչուած Հայոց նշանագրերու գիւտով եւ Աստուածաշունչ մատենանի հայերէն թարգմանութեամբ, Ս. Մեսրոպ

Մաշտոցի եւ Սահակ Պարթեւ Կաթողիկոսի գլխաւորած, անոնց անմիջական աշակերտներու, ապա աշակերտաց աշակերտներու՝ աւագ եւ կրտսեր խումբերու իրագործած թարգմանչական, մեկնողական, նաեւ ինքնագիր ստեղծագործութիւններու արդիւնաւորութեամբ երեւցած իրագործութիւնը, որ տեւեց մինչեւ է. դար: Հետաքրքրական է սակայն, որ Հայ Եկեղեցին թարգմանչաց դասուն մէջ ընդգրկած է նաեւ հետագայ դարերու արդիւնական հեղինակներու անուններ՝ մինչեւ ԺԲ. դար: Ի տարբերութիւն զանազան ուսումնասիրութիւններու, յատկանշական է ականաւոր բանասէր Թէոդիկի այս կապակցութեամբ հրատարակած ցանկը իր «Ամէնուն Տարեցոյց»ին մէջ, Փարիզ, 1928 թուականին: Ստորեւ հայ մշակոյթի այդ երախտաւորներուն անուանացանկը.

Ե. դար -

Սահակ Պարթեւ, Մեսրոպ Մաշտոց, Կորիւն, Եղիշի Կողբացի, Ղազար Փարպեցի, Մովսէս Խորենացի, Եղիշէ Ամատունի, Ղեւոնդ Երէց Վանանդեցի, Դաւիթ Անյաղթ, Մամբրէ Վերծանող, Գիւտ Ոթմսեցի, Յովհան Մանդակունի, Աղան, Տիրայր, Դանան, Վահրիճ, Բաբգէն եւ Կոմիտաս

Ջ. դար -

Պետրոս Սիւնեցի

Է. դար -

Յովհան Մամիկոնեան, Սեբէոս Բագրատունի, Մովսէս Կաղանկատուացի, Թէոդորոս Քոթեհաւոր

Ը. դար -

Յովհան Օձնեցի

Թ. դար -

Յովհաննէս Դրասխանակերտցի, Թովմա Արծրունի

Փ. դար -

Գրիգոր Նարեկացի, Ստեփանոս Ասողիկ, Ուխտանէս Սեբաստացի, Խոսրով Անձեւացի

ԺԱ. դար -

Գրիգոր Մագիստրոս, Արիստակէս Լաստիվերտացի

ԺԲ. դար -

Ներսէս Շնորհալի, Ներսէս Լամբրոնացի, Յովհաննէս Սարկաւագ, Մատթէոս Ուռհայեցի:

Ուշագրաւ է, որ Ե.- ԺԲ. դար, Սրբոց թարգմանչաց փաղանգին մէջ ընդգրկուած են 36 լուսապսակ անուններ: Սոյնը, մեծ հաւանականութեամբ, դիտաւորեալ պատշաճեցում մը եղած ըլլալու է Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի ստեղծագործած հայոց նշանագրերու 36 թիւին:

Մեսրոպ Մաշտոց իր մահկանացուն կը կնքէ 440 թուականին, ու

կը թաղուի Երեւանէն ոչ հեռու Օշական գիւղը: Իր մահուընէ 3 տարի անց, հայոց հազարապետ Վահան Ամատունի եւ գորավար Հմայեակ Մամիկոնեան, ի պատիւ եւ յիշատակ Մաշտոցի, իր գերեզման-դամբարանին վրայ կը կառուցեն եկեղեցի մը, որ աւանդաբար դարձած է հայրենական կարեւորագոյն ուխտավայրերէն մէկը:

Կարեւոր բացթողում մը

Վերը տարբեր առիթներով անդրադարձանք, որ հայոց գիրերու գիւտը եւ Թարգմանչաց ամբողջ Շարժումը հիմնական նախաձեռնողն էր Ս. Մեսրոպ Մաշտոց, իրեն անմիջական համախոհներ եւ սատարողներ ունենալով Վռամշապուհ թագաւորն ու Ս. Սահակ Պարթեւ Հայրապետը: Հոս ամենեւին պէտք է անտեսել լուսաւոր դէմքը Վռամշապուհ թագաւորին: Եթէ Սահակ Պարթեւ օրհնողն եղաւ Ս. Մեսրոպի առաքելութեան, իսկ գիրերու գիւտէն ետք, իր փայլուն հելլենագիտութեամբ ղեկավարողը Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութեան, պիտի ենթադրենք կամ նոյնիսկ համոզուած պիտի ըլլանք ըսելու, որ արքան Վռամշապուհ չզլացաւ բանալու արքունի դանձարանը՝ նիւթապէս օժանդակելու համար Ս. Մեսրոպի ազգօգուտ գործունէութեան, Ասորիքի մէջ անոր կեցութեան շրջանին ու հետագային:

Մեր պատմութեան այս մռայլ ժամանակահատուածին մէջ խաղաղութեան կարճատեւ շրջանի մը ապահովումը, որու ընթացքին իրականացաւ հայոց նշանադրերու գիւտն ու արդիւնաւորուեցաւ Թարգմանչաց Շարժումը, Վռամշապուհ թագաւորի ճկուն քաղաքականութեան կը պարտինք: Առանց այս խաղաղութեան, նիւթական օժանդակութեան եւ պետական հովանաւորութիւններուն, թերեւս դժուար պիտի ըլլար պատկերացնել արդիւնաշատ գործը Ս. Մեսրոպի եւ յաջողութիւնը Թարգմանչաց ձեռնարկին:

Արդարեւ, այսօր անհասկնալի եւ անբացատրելի կը մնայ այն բացթողումը (եթէ կարելի է ըսել), թէ ինչո՞ւ համար Հայ Եկեղեցին Ս. Մեսրոպի եւ Սահակ Պարթեւի կողքին չէ սրբացուցած նոյնքան նուիրական անուն մը՝ որպիսին է Հայոց Վռամշապուհ Արշակունի թագաւորը:

Հակուած ենք դիտելու այլ եկեղեցիներու կանոնականացուցած սրբոց դասը, ուր այնքան յաճախ կը հանդիպինք թագաւորներու եւ իշխաններու անուններուն, որոնք շատ աւելի նուազ ծառայութիւններու կամ հաւատքի վկայութիւններու առթիւ, տուեալ եկեղեցիներուն կողմէ, տարբեր դարերուն մէջ, սուրբ հռչակուած են: Դեռ ի՞նչ պէտք է ընէր մեր քրիստոնեայ եւ հաւատաւոր թագաւորը Վռամշապուհ, մեր եկեղեցական տօնացոյցին մէջ համապատասխան գնահատականով մը յարգուելու համար:

Հայ Սփիւռքն ու ներկայ իրավիճակը

Այնչափ կարեւոր այս նիւթին ստիպուած պիտի ըլլանք անդրադառնալ շատ հպանցիկ ակնարկով մը: Խօսքը ամենեւին չի վերաբերիր Հայաստանի իրականութեան, ո՛չ արեւելահայերէնին, ոչ ալ հոն որդեգրուած ուղղագրութեան: Սա պահուստ մեր խորհրդածութիւններէն դուրս կը մնայ այդ անդրադարձը, ուրի՛շ առիթով: Հարցը սփիւռքահայութիւնն է եւ ընդհանրապէս արեւմտահայերէնի արդի նահանջը: Այս առնչութեամբ պիտի նախընտրէինք խօսքը տալու Շահան Շահնուրին, քաղուած մը ընկելով իր «Նահանջը Առանց Երգի» երկէն.

«Ի՛նչ պէտք է, ի՛նչ պէտք է սակայն ըսել այս բոլորը որ արդէն իսկ այնքան անգամներ կրկնուած ըլլալու տժգունութիւնը ունի: Ի՛նչ պէտք է մանաւանդ զբաղիլ պարագաներով, որոնց լաւագոյնի դարմանը բառերուն եւ ոյժը չի կրնար կազմել բնաւ: Այո՛, տիպարը պատահական չէ, միայն ժամանակի մը ծնունդ չէ սակայն մինչդեռ անցեալի մէջ կարելի էր մասամբ զինք անտեսել, իր վատառողջ մեղկացումը չէզոքացնել, թողլով որ ազգին թիւը բազմապատկելու իր միակ դերը կատարէ, հիմա անկարելի կը դառնայ իրեն հանդէպ անտարբեր մնալ: Ոչ թէ որովհետեւ այժմ պատերազմ կայ ու կռիւ, ոչ թէ որովհետեւ այժմ նակատամարտ կայ ու կենսապայքար, այլ որովհետեւ կայ բան մը աւելի նակատագրական, աւելի աններող, կայ բան մը անեղ, անդիմադրելի որ իր անունը կ'ոռնայ բոլոր քառուղիներէն. նահանջն է ան: Նահանջը, նահանջը հայերուն: Կռիւը սրբազան բան է, նակատամարտը երբեմն նոյնիսկ օգտակար. անոնցմէ ազգ մը դուրս կուգայ պարտուած կամ յաղթական, սակայն երկու պարագային ալ դուրս կուգայ: Բայց նահանջը հոգիներուն, գլխի պտոյտ տունդ գառիթափին վրայ սա նահանջը կը ջնջէ, կը ձուլէ, կ'անհետացնէ ամէն բան: Իրա՛ւ, բազմաթիւ չեն այսպիսի զարգացած անտարբերներ, սակայն անդին կան ամբոխները անտաշ, անմիտ եւ ուժացած մարդոց, որոնք կարծես բնագոյաբար կարծես արիւնով ու ծուծով նիշդ նման են նախորդին: Անոր պէս առաջինը կ'ըլլան ընկրկող, մոռցող, ուրացող: Եւ կը կազմուի անե՛ղ զանգուածը անոնց, որոնք կը նահանջեն ու այդ մեծ հոսանքին մէջ կը բշտն կը տանին միւսներն ալ, զանցառ բացառութիւններն ալ:

Կը նահանջեն ծնողք, որդի, բեռի, փեսայ, կը նահանջեն բարք, ըմբռնում, բարոյական, սէր: Կը նահանջէ լեզուն, կը նահանջէ լեզուն, կը նահանջէ լեզուն: Եւ մենք դեռ կը նահանջենք բանիւ եւ գործով, կամայ եւ ակամայ, գիտութեամբ եւ անգիտութեամբ, . մեղա՛յ, մեղա՛յ Արարատին:

Եղան հայեր, որոնք իրենց մորթը փրկելու համար վնարեցին ոսկի. եղան ուրիշներ, որոնք տուին հաւատք, կուսութիւն, եղան անոնք, որոնք լքեցին տուն, տեղ, երկինք. եղան դեռ վատեր՝ որ ուրացան ազգ

եւ լեզու, եւ հերոսներ՝ որ տուին արիւն, կեանք, օր ու արեւ: Իսկ մենք կը վնարենք իբրեւ փրկագին այն, որ պիտի գայ: Իբրեւ վերջին փրկագին՝ մանուկներ, որոնք կրնային մեծնալ, ապագայի սերունդներ՝ որոնք մեզմէ վերջ պիտի գային: Որովհետեւ այն որ պիտի գայ, պիտի ըլլայ օտար, բանիւ եւ գործով, կամաւ եւ ակամայ, գիտութեամբ եւ անգիտութեամբ, մեղա՛յ, մեղա՛յ Արարատին»:

Հաւատեսութեան իրաւունքով

Նոր Կտակարանի վերջին՝ Յայտնութեան գրքի դատաստանական սարսափազգու պատկերներով կամ յոռետեսութեամբ պիտի չուզէինք աւարտել Թարգմանչաց տօնին եւ մշակոյթի ամսուն ձօնուած մեր քանի մը ամփոփ խորհրդածութիւնները: Ինչքան ալ իրատեսութեան հիմք ըլլայ ընդունելու սփիւռքահայ կեանքին մէջ իրականացող նահանջը, այդուամենայնիւ պէտք է հաւատալ մաշտոցեան ոգիի յաղթանակին: Պէտք է ամբօրէն հաւատալ հայ դպրոցի առաքելութեան կարեւորութեան Սփիւռքի բոլոր տարածքներուն: Հոն ուր ընկրկած էր հայութեան քաղաքական ոյժը եւ ոչ մէկ հեռանկար կար ապագայի գորշութեան մէջ թէկուզ լոյսի աղօտ նշմար մը տեսնելու, մաշտոցեան ոգին զօրակոչի ենթարկեց ազգը՝ ինքնուրոյն մշակոյթ ստեղծելու եւ յաղթական գոյապայքար մը մղելու գալարուող դարերու ամենհի մրրիկներուն դէմ: Մժղուկներու նման պէտք է թառել ուրիշ մարմիններու վրայ եւ սեփական կենսապայքարը ապահովել փորձել ուրիշն ծծած արիւնով: Սփիւռքը պէտք է իր աւիւնը գտնէ իր ներսիդիէն՝ բարեկարգելով եւ վերակազմելով իր ազգային-հասարակական կեանքի բոլոր կառոյցները: Ան իր նիւթական եւ բարոյական ներուժը պէտք է վատնէ գայն բաշխելով ուրիշներուն, պէտք է ինքզինք տարհամոզէ այն սխալ տեսութեամբ, թէ իր ճակատագիրը ձուլուելու օրհասականով է կնքուած: Զարգացած ազգի մը քաղաքակրթութիւնը կարելի է գուրսէն կործանել, եթէ ան նախապէս ներսէն չքայքայուի: Եթէ ժողովուրդ մը չհաշտուի մեռնելու ինքնակործան գաղափարին հետ, կարելի է գայն մեռցնել: Յեղասպանութիւն տեսած, մահուան բովէն ու Տէր Զօրի անապատներէն վերապրելով Սփիւռք կերտած ժողովուրդ մը չի՛ կրնար մեռնել, չի՛ կրնար անհատիլ, եթէ ան իր գիտակցութեան ու հօգիւնին մէջ չփոշիացնէ կամքը յարատեւելու, միշտ առաջնահերթութիւնը տալով բարեկարգելու նախ իր սեփական տունը: Հետեւաբար, պէտք է առաւել եւս կռիւ-կռիւի Սփիւռքի ինքնութիւնը՝ հօր հայութիւն մը պահելու համոզումով:

Թարգմանչական արուեստով, մշակոյթին ճամբով հայր Ե. դարուն երկնեց ամբողջ ոսկեդար մը, իր ինքնութեամբ ազգերու ընտանիքին մէջ գոյատեւելու իր ուրոյն դիմագիծով եւ գաղափարախօսութեամբ: Այսօր ամէն հնարաւորութիւններն ու միջոցները ունինք պահելու եւ առաւել

Եւս զարգացնելու Սփիւռքի բոլոր տարածքներուն մեր սեփական տունը, եկեղեցին, դպրոցն ու ազգային, մշակութային ու քաղաքական կառույցները, յուժպէտս չսպառենք հայ կեանքին մեր պաշարը, եւ ընդհակառակը՝ մնանք կապուած մեր արմատներուն, մեր ինքնութեան՝ լաւատեսութեան ամէն իրաւունքով:

Դոկտ. Աբել Քինյ. Մանուկեան

Փրնեւ, 8 Հոկտեմբեր 2011

Ի Տօնի Սրբոց Թարգմանչաց Վարդապետացն

Ծանօթագրութիւններ

1. Նշուած երեք տօներն ալ շարժական են եւ հիմնուած չեն անշարժ թուականներու վրայ:
2. Հմմտ. Կորիւն, Վարք Մաշտոցի, Երեւան, 1941, էջ 40:
3. Հմմտ. Ղազար Փարպեցւոյ Պատմութիւն Հայոց, Թուղթ Առ Վահան Մամիկոնեան, Երեւան, 1982, էջ 30:
4. ՏԿՍ Յ. Մարկուարտ, Պատմութիւն Հայերէն Նշանագրերու Եւ Վարուց Ս. Մաշտոցի, Վիեննա, 1913, էջ 8:

ԳԵՂՕՆ ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ

Մեսրոպ,

*Արարատեան ժայռի ճարտար քարակուփ,
Որ ե՛րգ քաղեց քնարի պէս քարերէն.
Եւ հայկազեան լեզուի ճշգրի՛տ բառակուփ,
Որ լո՛յս փրցուց բիւրեղի պէս բառերէն:*

Մեսրոպ,

*Արմենական հանճար ճեղքող բերրի՛ խոփ,
Որ դալարի՛ ալյակերպեց քարը մերկ.
Եւ դարերն հերկող գլըրի՛ չ քառատրոփ,
Որ աստղերո՛վ բեղմնաւորեց էջը լերկ:*

Մեսրոպ,

*Փոթորիկի՛ անուն, լոյսի՛ դուն ամպրոպ,
Որ բոցերը մոլթին մարե՛ց, մոխրացո՛ւց.
Հայ Ոգիի՛ դարբին, բազո՛ւկ հրաբորբ,
Որ հաւատքի դողդոջ ամրոցն ամրացուց:*

Մեսրոպ,

*Օշականի քունին մէջ դեռ արթո՛ւն կոպ,
Որ կը հսկէ լամբերուն վրայ Հայ Մտքին.
Լուսաւորչի աստղին անմա՛շ լուսամփոփ,
Որ կը պահէ աշխարհացի՛ր Հայ Հոգին:*

Ո՛վ Սուրբ Մեսրոպ,

Ոսկի ողջո՛յն քեզ, հայ Բանի ո՛վ ամպրոպ...:

Ժագ Յակոբեան

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՈՊԻՆ

«Յայսմ հաւատոց գմեզ ոչ ոք կարէ խախտել»:
ԵՂԻՇԷ

Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութիւնը նոր դարագլուխ մը բացաւ հինգերորդ դարու առաջին կիսուն մեր աշխարհին մէջ: Սահակ-Մեսրոպ եւ իրենց աշակերտները ո՛չ միայն Աստուծոյ կենդանի խօսքը հայերէնի վերածեցին, այլ եւ այդ երկնատուր պատգամները զարդարեցին հայկականութեան անջնջելի դրոշմով:

Վարդան եւ իր ընկերները ուսան Սրբազան Մատեանին հոգեւոր դասերը, եւ երկնային լոյսով ողողուեցան: Իրենց միտքերն ու մարմինները հեթանոսական խաւարէն ձերբազատուելով քրիստոնէական միւռոնի սրբազան ոգիով ճերմկցան:

Հինգերորդ դարու մեր նախահայրերը Աստուածաշունչ Մատեանին մէջ կարգացին հրեային պատմութիւնը, դիտեցին անոր ջերմեռանդութիւնը՝ հանդէպ իր կրօնքին եւ որու միջոցաւ պահելը՝ իր ազգային ինքնուրոյնութեան՝ բազմաստուածութեան եւ հեթանոսական հաւատալիքներու հետեւող դրացիներէ շրջապատուած ըլլալով հանդերձ:

Մեր ազգն ալ հեթանոս ազգերէ շրջապատուած ըլլալով եւ հաւատքի առաւել կամ նուազ նմանութիւն ունենալով՝ տեսաւ ապագայ քաղաքական, ազգային եւ ընկերային վտանգը եւ քրիստոնէութեան բերած կրօնական ու մշակութային նոր լոյսը եւ այդ լոյսին ներքեւ իմացական, հոգեւոր եւ ընկերային յառաջդիմութեան ոգին, ու այս վերջնոյն միջոցաւ ինքնուրոյնութեան պահպանումը: Հետեւաբար անխախտ մնաց իր նոր դաւանանքին մէջ: Այս ձեւով մեր ազգին վարիչները ուզեցին հայութիւնը տեսնել քրիստոնէութեան մէջ եւ քրիստոնէութիւնը՝ հայութեան մէջ:

Որով Վարդանանց շարժումը եւ անոր հետեւանքով առաջ եկած պատերազմը զուտ կրօնական կամ քաղաքական կամ ազգային չէր իր էութեան մէջ, այլ բոլորը միաձուլուած՝ հայ ժողովուրդի գոյութեան պայքարն էր:

Այս էր պատճառը, որ ի հնճուկս Վասակին առած քաղաքական քայլերուն՝ մեկտեղեց հայ հոգեւորականութիւնը, հայ բանակը եւ հայ հասարակութիւնը եւ մէկ մարմնի վերածեց յաղթելու կամ նահատակուելու գնով:

Վարդան ասոր նախատիպը տեսաւ Մակաբայեցւոց զօրաւոր շարժման եւ ինքնապաշտպանութեան մէջ, եւ բռնեց այդ ուղին:

Մէկ ու կէս դարու պաշտօնական քրիստոնէական կեանքը շատ բան փոխեց մեր աշխարհին մէջ: Մեր առաջաւոր մարդիկ տեսան արեւ-

մուտքի յառաջդիմական շարժումները ու մշակութային նուաճումները: Հետեւաբար, որպէս խաւարէն ու տարտամութենէն նոր ոտքի ելած ցեղ մը՝ հայութիւնը պէտք էր ունենար իր սեփական մշակոյթը նախ՝ մրցելու համար արեւմուտքին հետ, ապա՝ որպէս անխորտակելի ապառաժ՝ կանգուն մնալու համար հեթանոսական ծովուն մէջ:

Այս ձեւով նախ՝ նորահաստատ Հայաստանեայց Եկեղեցին ձեռքազատուեցաւ իր օտար այցելու քարոզիչներէն եւ անոնց ազդեցութիւններէն, ապա՝ հայ ժողովուրդը սկսաւ հերկել իր «փոքր ածու» եւ հոն տնկել իր նորաբողբոջ ծիւերը ու մշակել զանոնք:

Այս պատճառաւ է որ այսօր իսկ հայ կուրծքեր աւելի հպարտ են Վարդանանց դիմադրական շարժումով քան Մեծն Տիգրանի կայսերապաշտ յաղթական ծաւալումով:

Դիւանագիտական եւ ռազմական յաջողութիւններ միշտ ժամանակաւոր են, մինչդեռ ոգեկան յաջողութիւններ՝ յաւերժական: Խորտակուեցաւ Վարդանի քաջամարտիկ բանակը թշնամի բազմապատիկ ոյժին, մա՛նաւանդ փրկերու երամակին առջեւ, բայց ձիւրալթարի դարաւոր ապառաժին նման կանգուն եւ աննկուն մնացին ազգային ոգին ու կամքը:

Հայ ժողովուրդը տեսաւ այս ոգին Քրիստոսի «Ես եմ կեանք եւ յարութիւն» խօսքերուն մէջ եւ հաւատալէ ետք Անոր յարութեան, համոզուեցաւ որ եթէ մարմինը խորտակուի իսկ պատերազմի ճակատին վրայ, ոգին յարութիւն պիտի առնէ ապրեցնելու համար ցեղը յաւիտեանապէս:

Այնուհետեւ, տասնհինգ դարերու ընթացքին, հայ ժողովուրդին դիմաց ցցուեցան բազմաթիւ Յազկերտներ եւ իրենց սուրբըր շողացուցին անոր գլխուն վերեւ, նոյնիսկ գլխատեցին զայն, սակայն հայու աննկուն ոգին փիւնիկ թռչունի մը նման մեռելներէն յարոյց ինքզինք:

Ո՞ւր պահուած է այս ոգիին գաղտնիքը: Տասնհինգ դարերու ընդերքին մէջ: Վասնզի հայ ժողովուրդը կը հաւատայ թէ՛

«Դարերը կ'անցնին՝ բայց Վարդանը քաջ,

Բայց Վարդանը Սուրբ, կ'երթայ միշտ առաջ...»:

Վարդան անուն մը չէ լոկ, այլ ազգ մը, ազգի մը ամբողջական էութիւնը: Յորենի հատիկ մըն է ան որուն մասէն կը ծլին նոր ցօղուններ ու կ'ընծիւղուին ու կ'արտադրեն հարիւրապատիկ ատոք հասկեր սնուցանելու համար ազգին բոլոր զաւակները:

Հրաման մը չէ Վարդանի խօսքը, այլ պատգամ մը՝ Ղեւոնդի Աստուծոյն ցուցմունքով՝ որ ցեղը մը կրնայ առաջնորդել դէպի անմահութիւն ու դէպի խղճի ազատութիւն:

Քաղաքական ու ռազմական հոսանքներ հեղեղի նման եկան ու անցան հայոց աշխարհի վրայէն, բայց Վարդաններ իրենց գլուխները խրոխտաբար վեր ցցեցին Միածնաէջ Տաճարէն եւ նոր Ղեւոնդներ

կրկնեցին մարգարէին բերնով արտասանուած խօսքը. «Ե՛ս եմ, ե՛ս եմ, սկիզբէն մինչեւ յաւիտեան ե՛ս եմ նոյնը: Իմ փառքս ուրիշին չեմ տար, ո՛չ ալ քաջութիւնս՝ կուռքերուն»: Այս Աստուածը ամուր կանգնեցաւ հայուն կողքին:

Ինչպէս հունտին ոգին ու կամքը առաւել զօրաւոր ըլլալով քան հողին տոկունութիւնը, գայն ճեղքելով իր ծիրը դուրս կը հանէ ու դէպի երկինք կը բարձրացնէ, այնպէս ալ հայուն ոգին յաղթահարելով մահուան տոկունութիւնը, իր կամքը կը յառաջացնէ ապրելու համար:

Մեր նախնեաց համար ազգ, հայրենիք, մշակոյթ ու եկեղեցի բնորոշուած են ոգիով, եւ ոգին՝ հաւատքով: Այս իսկ պատճառաւ ազգին ներկայացուցիչները մահը աչք առած կրցան արտայայտուել թէ՛ «Այս հաւատքէն ո՛չ ոք կրնայ խախտել մեզ»:

Ազգի ոգին անխորտակելի միջնաբերդ մըն է, որուն չորս հաստաբետ պատերն են հայրենի հող իր պետականութեամբ եւ բանակով, մայրենի լեզու, հայ մշակոյթ եւ Հայաստանեայց Եկեղեցի: Ասոնցմէ մին կամ միւսը եթէ թերի ըլլայ, ամպրոպներ կրնան ներս սպրդիլ ու խորտակելու աստիճան վնասել միւս պատերուն եւ վտանգել ներքին ազատութիւնը:

Հացը անհրաժեշտ է ապրելու համար, սակայն՝ «Մարդ միայն հացով չ'ապրիր», այլ եւ՝ Աստուծոյ իրեն շնորհած ազատութիւններով եւ իմացական դեկավարութեամբ: Իսկ որպէս ազգ՝ իր ցեղային առաքինութիւններով, յատկութիւններով ու մշակոյթով:

Վարդանանք քաջ ըմբռնելով այս բոլորը, ոտքի կանգնեցան, դիմադրեցին անհաւասար ոյժին, եւ իրենց նահատակութեամբ ապրեցուցին հայ ցեղը:

Հայ անկախ ապրումին ու մտածողութեան ոգին է ան, որ կրնայ գործակցիլ արտաքին որեւէ ոյժի հետ, բայց պահել սեփական ինքնուրոյնութիւնը:

Բարգէն Ա. Քեհյ. Մագուտեան

ԿՈՒՍԱԿԱՆ ԾՆՈՒՆԴԸ

Սխալ է ենթադրել թէ կուսական ծննդեան պատմութիւններ յաճախ կը գտնուին ոչ-քրիստոնէական կրօնքներու դիցաբանութեանց մէջ: Գերբնական ծնունդներ կը գտնուին թէ՛ Սբ. Գիրքին մէջ եւ թէ՛ այլուր, բայց, դժուար թէ անոնք ըլլան, թերեւս երբեք, կուսական ծնունդներ: Սովորաբար մայր մը կը յղանայ զաւակ մը կա՛մ խոր ծերութեան մէջ, կամ ալ հակառակ այն իրողութեան, որ ան ճանչցուած է իբրեւ ամուլ: Սբ. Գրոց մէջ որպէս օրինակ տրուած են՝ Իսահակի, Սամուէլի եւ Յովհաննէս Մկրտիչի մայրերը: Իւրաքանչիւր այս պարագաներուն, հայրը այնքան միջոց մըն է Աստուծոյ գերբնական գործողութեան՝ որքան մայրը:

Յոյն դիցաբանութեան եւ Մահահանա Պոլտտայականութեան մէջ, մենք կը գտնենք ոչ մէկ պարագայ հարազատ կուսական յղութեան (որ թերեւս աւելի լաւ բառ մըն է քան կուսական ծնունդ բառը): Հաւանաբար հրեաներու մէջ ակնկալութիւն մը չկար, որ Մեսիան պիտի ծնէր կոյսէ մը: Արդարեւ, նահապետական ընկերութեանց մէջ — որոնցմէ այս բոլոր օրինակները քաղուած են — հաւանաբար սուր ընդգիմութեանց պիտի հանդիպէր նոյնանման որեւէ գաղափար որ կը ձգտէր նուազեցնել հօր պաշտօնը: Քրիստոնեայ ջատագովներու կողմէ Եսայի Մարգարէին է. գլուխ 14ի մէջ եղած ակնարկութիւնը, մեկնողական սխալ մը նկատուու ենք:

Կուսական յղութիւն չի նշանակեր որ Սբ. Հոգին բեղմնաւորեց ձուկիը՝ Կոյս Մարիամին: Ընդհակառակը, այդ կը նշանակէ թէ Սբ. Հոգին այն վիճակին բերաւ կոյսը, որ վերջինս հրաշքով յղացաւ, առանց բեղմնաւորման:

Առանց բեղմնաւորման ծնունդը (Parthenogenesis) յայտնապէս կը պատահի կարգ մը միջատներու եւ խեցապատեաններու ցեղի մէջ: Անոնցմէ զատ, նապաստակի մը վաւերացուած պարագայ կայ որ ան առանց բեղմնաւորման յղացած է: Կարգ մը մասնագէտներ կը պնդեն թէ առանց բեղմնաւորման յղանալու կարելիութիւնը մարդ արարածներու մէջ, կրնայ հաւանաբար օրէնքէ դուրս չգրուիլ: Այսուամենայնիւ, այս տեսակի օրինակներ բոլորովին անպատշաճ են հասկնալու համար Նոր Կտակարանի հրաշքը:

Նոր Կտակարանի վկայութիւնը այնքան զօրաւոր չէ կուսական ծնունդի պարագային՝ որքան է Յարութեան դէպքին: Այսուհանդերձ, ոչ մէկ վկայութիւն կայ, որեւէ ուրիշ փոխարինող պարագայի, եւ անոնք, որոնք լրիւ կերպով կ'ընդունին մարդեղութեան (Incarnation) վարդապետութիւնը, հաւանաբար պիտի գոհանան որ կուսական ծնունդը կատարելապէս կը համաձայնի իրենց այն հաւատքին, թէ Աստուծոյ յաւիտենա-

կան որդին մտաւ բնութեան եւ պատմութեան մէջ, առնելով մարդկային բնութիւն, առանց սակայն իբրեւ հետեւանք բնական ընթացքի մը:

Անոնք որոնք կը մերժեն կուսական ծնունդը, սովորաբար կը յարին նեստորականութեան՝ Քրիստոսաբանութեան մէջ – որ յաճախ կը կոչուի «նուագեցուած քրիստոսաբանութիւն» – եւ կամ ալ բնապաշտութիւն՝ փիլիսոփայութեան մէջ:

Նախնական շրջանի եկեղեցական հայրեր, ինչպէս Երանոս, կը միացնեն կուսական ծնունդի պատմութիւնը՝ յատկապէս մկրտութեամբ վերածնութեան հետ եւ ամէն բանի վերահաստատումը կը գտնեն Քրիստոսի մէջ: Անոնց համար ան էր «Բ. Ադամը»: Նոր ստեղծագործութիւն մը, որ կը յարակցուի նոր մարդկութեան մը գոյութիւնը՝ Աստուծոյ թագաւորութեանը մէջ, ինչպէս Ադամ, որ կը խորհրդանշէր այս աշխարհի վրայ ինկած մարդկութիւնը: Ուրեմն կուսական ծնունդը չ'ակնարկեր որեւէ ձեւով մեղաւոր կամ անմաքուր տարր մը, բնական սեռային յարաբերութեան մէջ: Մինչդեռ ան կը վերաբերի բացատրելու՝ թէ ինչպէս Աստուծոյ յաւիտեանական որդին մտաւ մեր աշխարհի բնութեան ու պատմութեան մէջ, հակառակ այն պարագային՝ որ ան յաւիտենապէս կը գերազանցէր զայն:

Ինչ որ ալ ըլլայ, մենք կ'ընդունինք Աւետարանին պատմութիւնը, հիմնուելով սկզբնական շրջանի քրիստոսաբանական եւ փիլիսոփայական որոշումներուն վրայ, որոնցմով կը մօտենանք հարցին: Մէկ տեսանկիւնէ դիտուած՝ ան անկարելի կը թուի, իսկ ուրիշ տեսանկիւնէ մը՝ ան կ'երեւի ըլլալ աշխարհի ամենէն բնական բանը: Գուրանը պատահականօրէն կ'ընդունի կուսական ծնունդը, մինչդեռ կը մերժէ մարդեղութեան վարդապետութիւնը եւ եկեղեցւոյ բոլոց աւանդութիւնները – որոնք անշուշտ կը պարունակեն բարեկարգիչները, ինչպէս նաեւ եկեղեցական մեծ կաթողիկէ հայրերը – ուշադրութեամբ զատորոշում մը կ'ընէ կուսական յղութեան եւ մարդեղութեան վարդապետութեան միջեւ: Վերջինը անշուշտ ենթահողն է նախկինին:

J. V. L. Casserley
Թրգմ. Բ. Թ.

ԼՈՒՍԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆ

«Անսկիզբն Աստուած աննառելի լոյս համասփիւռ, ծագեցեր ողորմութեամբ զլոյս աստուածային քո գիտութեանդ ի Հայաստան»:
Շարական

Հայ Եկեղեցւոյ առաջին լուսաւորիչներ՝ Ս. Թադէոսի եւ Ս. Բարթողիմէոսի տօնին առթիւ, ուղեցի գրել լուսաւորութեան մասին: Անոնք, ինչպէս միւս բոլոր սուրբերը, իրենց սեփական անձերուն լոյսը չէ, որ տուին, այլ՝ իրենց սրտերուն մէջ ծագած Աստուած-Լոյսը ճառագայթեցին:

Ի՞նչ է լուսաւորութիւնը:

Պարզ է, թէ այստեղ իմ առաջադրութիւնս չի վերաբերի իմացական այն շարժումին, որ 17րդ դարուն սկսաւ Անգլիոյ մէջ, եւ ապա Եւրոպայի միւս երկիրները տարածուեցաւ, սկզբունք ունենալով սկեպտիկ հայեացք մը: Այն շարժումը ինքզինք հակադրեց միջնադարեան կրօնական հաւատալիքներուն եւ վարդապետութիւններուն, զանոնք նախապաշարումներ եւ խաւարամտութիւն համարելով:

Արդ, հարցումին իմ պատասխանս՝ իր կարգին խնդրականացնող այն սկեպտիկ հասկացողութեամբ լուսաւորութեան, ինչպէս նաեւ ամէն տեսակ լուսաւորութեան, որ կը հիմնուի մարդկային միտքին վրայ: Ըսել չեմ ուղեր, թէ «կրօնական» կոչուած հաւատալիքներ եւ վարդապետութիւններ ազատ են որեւէ խնդրականացումէ: Ընդարտապէս կրօնականը վերանորոգութեան գործընթաց է...եւ միշտ կը կարօտի վերամեկնաբանութեան եւ վերաբանաձեւումի:

Աստուածաշունչին մէջ, լուսաւորութիւնը հաւատքի փորձառութիւն է, եւ ոչ թէ մտային: Ուստի, սկեպտիկ հայեացքը չի կրնար զայն ճանչնալ, որովհետեւ սկիզբէն կատարելապէս օտար է անկէ: Սուրբ Գիրքը գԱստուած կը ներկայացնէ իբր Լոյս (Սղ 27.1): Աստուած Լոյս կը հագնի (Սղ 104.2): Անոր խօսքը Լոյս է (Սղ 119.105): Անոր գործը կամ փրկութիւնը Լոյս է (Սղ 27.1): Հաւատքի փորձառութեան մէջ, ուրեմն, Աստուած ներկայ կ'ըլլայ իբր Լոյս:

Աստուծոյ համար գործածուած «Լոյս»ի խորհրդանշանը պարապ եւ անհիմն բառ մը չէ: Անիկա, անշուշտ, արեւուն, լուսնին ու աստղերուն, եւ կրակին հետ զգայաբանական փորձառութենէն կուգայ, եւ յարմարագոյն խորհրդանշանն է բնութագրելու Աստուծոյ հետ հանդիպումը: Անկասկած, սակայն, Աստուած-Լոյսը մեր գիտցած՝ զգայարանքներուն եկող լոյսերէն տարբեր է: Անիկա տարբեր է նաեւ թէ՛ գիտակցութեան եւ թէ՛ մտային լոյսերէն:

Այն տարբեր Լոյսին ու անկէ բղխող լուսաւորութեան երեք փորձառութիւններ ցոյց կուտայ Աստուածաշունչը:

- ա. – Խորհրդագրաց (միաստիք) փորձառութիւնը:
- բ. – Բարոյականը, եւ
- գ. – Շնորհքի փորձառութիւնը:

Խորհրդագրաց փորձառութեան պահեր եւ Մովսէսի դէմյանդիմանութիւնը Անկէզ Մորենիին: Պետրոս, Յակոբոս եւ Յովհաննէս առաքեալներուն տեսութիւնը Յիսուսի այլակերպութեան: Պենտէկոստէի օրով «հրեղէն լեզուներ»ուն տարածուիլը եւ հանգչիլը վերնատան մէջ ժողովեալներուն վրայ, եւ այլն: Ասոնք, ինչպէս ուրիշներ, կը յայտնեն, թէ Խորհրդագրաց փորձառութիւնը միայն ու միայն անհատական չէ, այլեւ՝ հաւաքական, այսինքն՝ թէ՛ անհատներ կրնան Աստուծոյ ներկայութեան փորձառութիւնը ունենալ, եւ թէ՛ հաւատացեալներու ժողովումներ:

Երկրորդ. բարոյական փորձառութիւնը:

Բարոյական փորձառութիւնը Աստուծոյ պատուիրաններուն պահպանութիւնն է: Սաղմոսներու գիրքը կ'ըսէ. «Տիրոջ պատուէրները լոյս են, աչքերը կը լուսաւորեն» (Սղ 19.8): Ըսել կ'ուզուի, թէ Տիրոջ պատուիրանները կամ օրէնքները հոգեւոր աչքերը կը բանան, եւ ենթական աշխարհին կը նայի ու անոր մէջ կը քայլէ հոգեւոր տեսողութեամբ: Պատուիրանապահութիւնը կը դաստիարակէ եւ Քրիստոսի կ'առաջնորդէ ընդունելու (տե՛ս Գղ 3.24): Ասիկա չի նշանակեր, թէ պատուիրանապահութիւնը գժրիստոս կը բնակեցնէ սրտերուն մէջ: Քրիստոսի գալն ու բնակիլը սրտերուն մէջ ալ փորձառութիւն մըն է, որ «չնորհք» անուանուած է:

Երրորդ՝ շնորհքի փորձառութիւնը:

Թէ՛ Պօղոս առաքեալի մօտ եւ թէ Յովհաննէսի աւետարանին մէջ կը տեսնենք Աստուած-Լոյսին եւ Անկէ բխող լուսաւորութեան իբր շնորհք յայտնութիւնը: Շնորհքի փորձառութիւնը գլխաւորաբար կապուած է Քրիստոսի: Պօղոս առաքեալ գրած է. Աստուած միակ մարդու մը՝ Յիսուս Քրիստոսի շնորհիւ իր շնորհքն ու պարգեւը առատացուց բոլորին վրայ» (Հռ 5.15): Իսկ Յովհաննէս աւետարանիչ գրած է. «Եւ Բանն (Աստուած) մարդ եղաւ եւ մեր միջեւ բնակեցաւ, եւ մենք տեսնք անոր փառքը. փառքը Միածնին, որ Հօրմէն եկաւ՝ շնորհքով եւ ճշմարտութեամբ» (Յճ 1.14): Շնորհքին փորձառութիւնը ազատութիւնն է, որ առ Քրիստոս հաւատքէն կը բխի եւ անով կ'ըլլայ: Շնորհքի փորձառութիւնը «հաւատքի ճամբայ» է: Անոր մէջ անհատը եւ հաւաքականութիւնը կը քայլեն Աստուծոյ սիրով, որ անոնց սրտերուն մէջ հաստատուած է (տե՛ս Հռ 5.5):

Արդ, Ս. Թագէտոսի եւ Ս. Բարթոլղիմէոսի լուսաւորչութիւնը այս երեք փորձառութիւններուն կտակումն է Հայաստանի աշխարհին: Յիսուս անոնց ըսած էր. «Դուք էք աշխարհի լոյսը...Ոչ ոք ճրագը կը վառէ եւ կը պահէ կաթսայի տակ. ընդհակառակը, զայն աշտանակի վրայ կը

դնէ, որպէսզի տունին մէջ գտնուողներուն լոյս տայ: Նոյնպէս ալ, ձեր լոյսը թող այնպէս շողայ մարդոց առջեւ, որ անոնք ձեր բարի գործերը տեսնեն եւ փառաւորեն ձեր Հայրը, որ երկինքի մէջ է» (Մտ 5.14-16): Վարդապետին այս պատգամը իրենց նահատակութեամբ կնքեցին անոնք: Ուստի՝ կ'ապրին, եւ նոյնը համարձակութեամբ կ'ուղղեն բոլոր անոնց՝ որոնք աշխարհի լոյսն են:

Հայ եկեղեցւոյ ճրագները ո՞ր եւն այսօր...

Գառնիկ Քինյ. Գոյունեան

EUCHARISTIE

«Le Verbe s'est fait chair,
et Il a habité parmi nous» (Jn 1, 14)

ՆԵՂՈՒԹԵԱՆԴ ՄԷՁ ՈՒՐԱՆԻՍ ԵՂԻՐ

Հին իմաստասէրներ չորս տարրեր կը նշէին՝ հող, օդ, ջուր եւ կրակ, իբրեւ հիմնական բաղկացուցիչները այս աշխարհին: Անոնց մէջ կան երկու տարրեր՝ ջուր եւ կրակ, որոնք բնաւ պիտի չմիանան իրարու, եւ հակոտնեայ դիրքերով պիտի շարունակեն գոյատեւել իբրեւ կենսական տարրերը երեւելի այս աշխարհին:

Մարդկային զգացական կեանքին մէջ ալ իրարու ներհակ երկու վիճակներ գոյութիւն ունին՝ ուրախութիւն եւ տրտմութիւն, որոնք դժուար թէ կարելի ըլլայ մօտեցնել ու ներդաշնակել իրարու հետ: Ուրախութեան պահը իր շէնչող նկարագրով ու բնոյթով կարելի չէ համեմատել տրտմութեան պահուան հետ, որ իր ծանրակշիռ մթնոլորտով շուտով կը զանազանուի այլ պահերէ:

Ինչպէ՞ս կրնաս նեղութեանդ մէջ ուրախ ըլլալ: Միթէ կարելի՞ բան է, որ զգացական երկու հակադիր վիճակներ միազանգուին մէկ մարմնի մէջ: Կարելի՞ բան է որ կրակն ու ջուրը եղբայրանան ու հանդուրժեն մէկգմէկու ներկայութիւնը...:

Հակառակ այս իրողութեան, քրիստոնէութեան պատմութիւնը ցոյց տուած է որ կեանքի մէջ կա՛յ խաչմերուկ մը, ուր գէթ իրարու կը հանդիպին զգացական աշխարհի իրարմէ տարբեր այս վիճակները՝ ուրախութիւնն ու տրտմութիւնը:

Առաջին դարերու տառապող քրիստոնեաներուն երջանկութիւնը նահատակութեան մէջ կը կայանար, սրբութեան պսակին արժանանալու սիրոյն: Ահռելի չարչարանքներով մահանալու չափ ողբերգական դէպքերը, ներքին՝ հոգեկան տօնահանդէսներու կը վերածուէին սպաննուողներուն հոգիին մէջ: Տառապանքի ու նեղութեան մէջ ուրախ էին, գալիք վարձատրութեան վառ լոյսով:

Ներկայ կեանքին մէջ մարդիկ աւելի դիւրաւ կ'ընկճուին նեղութիւններու դիմաց: Արդեօ՞ք մարդը կորսնցուցած է իր դիմացկունութիւնը կամ նեղութեանց դիմադրելու իր տոկունութիւնը: Մարդը իր զգացական կեանքին մէջ միշտ նոյնը եղած է իր անցեալով ու ներկայով: Այսպէս, ուրախութեան թէ տրտմութեան պահու յուզումը, բոլոր ժամանակներուն ալ ապրած մարդիկ ունեցած են: Սակայն անցեալի մշակը տեսնելով իր բերքին փճացումը տեղատարափ կարկուտի հետեւանքով, յուզումէ ու տրտմութենէ ետք, նորոգուած կամքով դարձեալ լծուած է աշխատանքի, եղածը փրկելու մտօք: Մինչ ներկայ ժամանակներուն գործէ մը արձակուելէ ետք մարդուն զգացած յուսահատութիւնը, մինչեւ անձնասպանութեան կը տանի եւ ցարդ բազմաթիւ անգործ մնացած անհատներ ըմպած են այդ բաժակէն: Արդի ընկերութեան տնտեսական ենթահողը բնականաբար իր ժխտական դերակատարու-

թիւներ կ'ունենայ մարդուն դիմացկունութեան տկարացման խնդրին մէջ: Յատկապէս տարբեր տեսակի գործեր միաժամանակ կատարելու ստիպողականութիւնը, առանց կարենալու մասնաւոր ընտրութիւն մը կատարել անոնց մէջ, պատճառ կը հանդիսանայ որ մարդկային դիմադրողականութիւնը թուլնայ ու տկարանայ: Անցեալին միայն մէկ աշխատանքով զբաղուող մարդը (mono synchronic), դարձաւ բազմաթիւ գործեր միաժամանակ կատարողը (poly synchronic), որուն հետեւանքով, աշխատանքին հզօրութեան դիմաց շատ յաճախ սկսաւ տկարանալ, կորսնցնելով իր տոկունութիւնը կամ դիմադրողականութիւնը:

Ճիգիքական իմաստով աշխատանքային սովորական կեանքէն տարբեր է հոգեւոր կեանքի պարագան, երբ տառապանքին մէջ ո'չ թէ միայն մարդէ կակին տոկունութիւնը կը փորձուի Աստուծոյ կողմէ, այլ զարմանալիօրէն ատոր կը միախառնուի նաեւ ուրախութիւնը, յաւիտենական երջանկութեան հասնելու ջերմ փափաքով:

Պօղոս առաքեալ խրախուսելով իր հաստատած եկեղեցիներու տառապող հաւատացեալները, երկնային պատգամ իբրեւ կ'ըսէ անոնց. «Միշտ ուրախ եղէք Տիրոջմով. դարձեալ կ'ըսեն՝ ուրախ եղէք» (Փլպ 4.4): Ուրեմն այդ անպատմելի ուրախութեան պատճառ իբրեւ՝ Յիսուսը կը ներկայացնէ, որուն ներկայութիւնը մարդուն մէջ կրնայ անոր տրտմութեան պահուան ուրախութիւնը ըլլալ...: Թերեւս անհեթեթ թուին այս տողերը, սակայն Անոր ներկայութեան զգացողութիւնը ունեցող մարդուն համար ոչ միայն հասկնալի ու կարելի իրականութիւններ են, այլ մանաւանդ լրացուցիչ եւ տառապանքի մէջ հանգստութիւն շնորհող միջոցներ:

Առաքեալը իբրեւ սովորական մարդ, տառապանքի ու նեղութեան մատնուած ըլլալով հանդերձ, գերմարդկային թուած տողեր կը յղէ Կորնթոսի եկեղեցւոյ հաւատացեալներուն ըսելով. «Ամէն տեսակ նեղութիւն ունինք, բայց ընկճուած չենք. տագնապի մատնուած ենք, բայց յուսահատ չենք. հալածանքներ անպակաս են, բայց լքուած չենք. յաճախ խոշտանգուած՝ բայց խորտակուած չենք» (Բ. Կրն 4.8-9):

Կարելի չէ երեւակայել որ պարզ մահկանացու մը այսքան ուրախութիւն ապրի իր նեղութեան ու տառապանքի ն մէջ: Որոշ պարագաներու, թերեւ կարելի չէ մտածել անգամ, որ նոյնքան լոյս ունենայ օեւէ անձ արդի ընկերութեան մէջ, երբ հարցը կը վերաբերի Ֆիզիքական խոշտանգումի եւ աննահանջ հալածանքներու: Նեղութեան դիմաց չընկճուիլ, տագնապի մէջ չյուսահատիլ, հալածանքի ընթացքին լքուած չզգալ եւ խոշտանգումին պարագային համոզուած ըլլալ որ խորտակուած չես...: Ընդունի՛նք որ սովորական մարդու յատկանիշներ չեն ասոնք, բայց միայն երկնային միջամտութեամբ ստացուած զօրութեան արդիւնք եղող առաւելութիւններ:

Տառապանքին մէջ դարձեալ իր զգացած ուրախութիւնը արտա-

յայտելով Առաքեալը կը գրէ. «Կորուստի ճամբուն մէջ գտնուողներուն համար՝ մահաբոյր եւ մահաբեր կը թուի մեր կեանքը, բայց փրկութեան ճամբուն մէջ գտնուողներուն համար կեանքի բուրմունք է, կեանքի տանող» (Բ. Կրն 2.16): Մահը անգամ կեանքի բուրմունք կը դառնայ Քրիստոսով երբ գիտես Անոր ներկայութեամբ, կեանքէն եկող բոլոր տառապանքներդ ուրախութեան փոխակերպել:

Մարդիկ առհասարակ գիտակից են որ, չկայ մարդկային կեանք՝ առանց տառապանքի կամ նեղութիւններու: Երբ կայ միջոցը այդ պահերուն իսկ համբերելու ուրախութիւնը զգալու, ինչո՞ւ համար չդիմենք Անոր: Անտարբեր մնալը, պիտի հաւասարէր խաւարը անիծելու նման անիմաստ մտածումը ունենալուն, փոխանակ լոյս մը վառելու այդ մթութեան մէջ:

Կեանքիդ լոյսը Յիսուս ի՛նքն է: Վառէ՛ զայն հոգիիդ մէջ, փարատելու համար տառապանքիդ ցուրտ խաւարը ու նեղութեանդ մէջ համբերատարութեան երջանկութիւնը վայելէ եւ...մի՛շտ ուրախ եղիր:

Գրիգոր Ծ. Վրդ. Զիֆֆնեան

Նուիրատուութիւն «Լոյս»ին

Ս. Յակոբ Եկեղեցւոյ Քոյրերու

Աղօթաժողով

200 տոլար

GROWING IN THE LIFE OF THE SPIRIT

Knowing God or believing in Him and have faith in His redemptive act of salvation isn't enough to be saved. Salvation, then is more than forgiveness of sins, more than a mental acceptance of Christ and His gospels and teachings. For in salvation we are given union with God through Christ, a right and full relationship with the Holy Trinity and the restoration of our full humanity. All these things are accomplished through the incarnation, the union of God and man in the person of Jesus Christ. Salvation then is founded upon a substantial union of the believer with Christ in His full humanity, a flesh to flesh relationship. The new birth, the new life in Christ is necessary for salvation. We die to sin, then buried with Christ and rise with him, we are united with Christ and to His body, the church. We are cleansed, justified and sanctified.

The life of Christian faith according to Paul is a "life in Christ" and "life in the Spirit". *"For those who live according to the flesh set their minds on the things of the flesh, but those who live according to the Spirit, the things of the Spirit"* (Rom. 8:5), also *"If Christ is in you, the body is dead because of sin, but the Spirit is life because of righteousness"* (Rom. 8:10). To live "life in Christ", is "life according to the Spirit". It is Christ centred life. He masters our lives, activities and careers; gives purpose and meaning to our lives, other truths, realities and values come relative to His Spirit, who now dominates and consumes our lives. Christ becomes the source of our strength, happiness and peace. We become more aware of our responsibilities, new challenges and our mission in this life for His Kingdom. Life of faith in Spirit gives us freedom. Although we live in this world but we are not afflicted, captivated and enslaved by sin and evil powers anymore; we live in this world but we are above worldly passions, we are liberated by Christ and live in Christ for Christ. The life of Christian faith in Christ enables us to see what there is to be seen, to see beneath the surface of things, and even to see beyond what can be seen. The evil darkness of this world will not have any authority over us. His words as light will lead our paths. His light will overcome the darkness, cast away dark evils of society and bring about what is good, what is perfect to Jesus. In the life of faith with the eye of the Spirit we will be able to see ourselves more clearly, with humility confess our sins and rededicate our lives to Christ. The unrepentant despises God's goodness, treasuring up the wrath of God at the judgment. A repentant heart on the other hand is grateful for God's patience and abides in Christ, practicing a lifetime of repentance-living

life of faith in Christ – which produces confidence before Him at the judgment. “*We are afflicted in every way, but not crushed; perplexed, but not driven to despair; persecuted but not forsaken; struck down, but not destroyed; always carrying in the body the death of Jesus, so that the life of Jesus may also be manifested in our bodies*” (II Corinthians 4:8- 10).

In the Spirit we participate in Christ’s living work in the world to overcome our physical temptations, weaknesses and also transform the illnesses of society for more just and better world. Living and acting according to the Spirit is a life of faith in obedience, gratitude, service and love to one another in freedom. The life of Christian faith is obedient in love. Love is the ultimate sign and manifestation of life in the Spirit of new life in Christ. Being freed and saved by the blood of Jesus we must love one another and the whole creation.

We must love and serve. Because from the beginning God kept His promises to the people of ancient Israel; He delivered them with mighty hand; gave them His Commandments; land and generation, and everlasting salvation through His Son Jesus Christ who renewed God’s Covenant with a new holy generation who accepted His lordship and believed Him as Messiah. Though God’s promises are not fulfilled yet, nor the work of Jesus’ came to its end. He works, struggles and drives the work of creation to its end through us and with us, always giving us hope that He is and will be with us till the end of the times. “*You are the salt, and the light of this world*”. According to Jesus’ word, Christians should live their daily lives with faith and become the salt and light of this world.

Faith and the life of faith are indeed transforming, life changing inner powers they deepen our faith and enrich our lives and the lives of others. Like leaven, slowly but surely will leaven, change the whole world, educate, make them grow and become mature and aware of God’s benevolence love. This takes time, and as journey on which crucial events take place, may hinder the pace of growth. The issue is not how much or how fast we grow but how to grow in faith and in spirit. Growing in spirit is becoming closer to God and to His life giving Word.

FATHER MYRON AZNIKIAN

ՊԱՏԿԵՐԸ ՔՈ

Այս գիշեր պատկերը քո ուրուագծուեց
Տանըս հնաբոյր ու խունացած պատին,
Ուր մօրըս աղօթքի մրմունջները ջինջ
Հանգրուանել են սուրբ խոկումով խորին:

Զուարթագին սրտով ուզեցի գրկել
Ու կրծքիս սեղմել պատկերըդ լուսէ,
Յաւերժօրէն հոգուս վրայ քանդակել
էութիւնըդ միւռոնաբոյր եւ անբիծ:

Բայց դու շուտով անհետացար իմ աչքից,
Ու խունացած տանըս պատին քաղցրայուշ
Մնաց միայն մի նուրբ ստուեր քո տեսքից
Հանգոյն մօրըս աղօթքներին մեղմահունչ:

Պատրանքաթափ իմ յուշերի ջինջ խորքում
Միշտ անջինջ է պատկերը քո թանկագին,
Մէկ էլ տենչն է արթուն՝ կարօտով անհունի
Գրկելու քեզ ու սեղմելու իմ կրծքին:

ՅՈՒՇԵՐ

Գիշերում այս խաղաղ ու մեղմիկ,
Լռութեան այս վճիռ անկիւնում,
Նրբահիւս յուշերն իմ անցեալի
Աստղերի ցուքերին միացած
Իջնում են ցած նազանքով ժպտուն:

Աստղերի շողքի մէջ դուք էլ ասող
Քաղցրայուշ դրուագներ իմ կեանքի,
Մենութեան իմ այս ցուրտ օրերին
Կենսատու ջերմութիւն ցանկալի
Եւ անգին ընկեր սփոփանքի:

Իջէ՛ք դուք այդպէս մէկիկ-մէկիկ
Յուշեր անցած իմ ջահելութեան,
Ձեր գրքանքներում հազարապատիկ
Թող մնամ ես ողջ գիշեր հարբած
Ու դիւթուած՝ տենչերով լուսէ:

Այգաբացին դուք կը հեռանաք՝
Ձուլուելով յոգնած գիշերուայ մէջ.
Բայց իմ հոգում չի՛ խամրի երբեք
Վառ պատկերը ձեր ջահելաշունչ՝
Առհաւատչեայ իմ անցած կեանքի,
Որն եղել է այնքա՛ն հիասքանչ
Ու թողել յուշեր հազարաբնոյթ:

Անզգամ մարդու կեանքը սակայն
Ձուրկ է լինում յուշերից անգին.
Եւ այդպիսին իր նեղ օրերին
Պիտի չգտնի ամենեւին
Սփոփանքի գէթ մի ցօղ քաղցրիկ,
Քանզի նա չի սովորել երբեք
Զգալ բերկրանքը գոհողութեան՝
Յանուն ընկերոջ երջանկութեան,
Եւ այդպիսով հիւսել յուշերի
Ոսկեթել ժանեակ նուիրական:

Յակոբ Արք. Գլնեան

«ՄԵՆՔ ՄՈՒՐԱՑԿԱՆՆԵՐ ԵՆՔ»

1505 թ. Յուլիսի 2ն էր, ամրան մի շոգ ու խոնավ օր: Ծնողներին տուած այցելութիւնից յետոյ, հետիոտն, գերմանական էրֆուրտ քաղաքն էր վերադառնում Մարտին Լութեր անունով մի 22ամեայ երիտասարդ, որպէսզի շարունակի տեղի համալսարանում մի քանի ամիս առաջ սկսած իր ուսումը: Ծնողները ցանկանում էին, որ իրենց որդին իրաւաբան դառնայ:

Հագիւ ութ կիլոմեթր էր մնացել էրֆուրտ հասնելուն, երբ հակառակ պայծառ ու շոգ եղանակին, երկինքը հետզհետէ ծածկւում է թխպոտ ամպերով, շուտով անձրեւն ու ամպրոպը իրար են խառնում: Յանկարծ, մեծադողորդ որոտումով մի կայծակ այնքան մօտ է հարուածում գետնին, որ Մարտինը նրա ճնշումից գետին է տապալում, մահն է գալիս աչքերի առաջ, եւ նա աղեկտուր ձայնով բացականչում է.

— Օգնի՛ր ինձ, ո՛վ սուրբ Աննա, ես խօսք եմ տալիս վանական դառնալ...

Թէ ինչու է Մարտինը Ս. Կոյս Մարիամի մօր՝ Ս. Աննային օգնութեան կանչում եւ ոչ թէ՛ մի ուրիշ սրբի՝ բացատրւում է նրանով, որ Ս. Աննան համարւում էր ամպրոպների պատուհասներից փրկող եւ հանքադրծների պաշտպանող սրբուհի: Իսկ Մարտինի հայրն էլ հանքադրծ էր:

Մարտին Լութերն յարգում է իր խոստումը եւ, հակառակ չօր ընդդիմութեանը, մտնում է էրֆուրտ քաղաքի Օգոստինեան ճգնաւորների կաթողիկ վանքն ու դառնում վանական:

Նրա՝ վանականի ուխտ կատարելու պատճառներից մէկն էլ եղել է այն, որ նա չի սիրել իրաւաբանութիւնը, հետագայում նոյնիսկ քննադատել է իրաւագիտութեան անորոշ վիճակը, մեկնաբանութիւններից եւ ենթադրութիւններից նրա կախուածութիւնը: Միւս կողմից էլ նա իր մանկութեան եւ պատանեկան տարիներին ընդհանրապէս մեղամաղձոտ նկարագիր է ունեցել, եղել է չափազանց ընթերցասէր, աշխարհիկ կեանքը նրան երբեք հաճոյք չի պատճառել, եւ նրա միակ մտահոգութիւնն է եղել իր հօգու վրկութիւնը, որը դժուար էր ձեռք բերել փորձութիւններով լի արտաքին աշխարհում: Հետեւաբար միակ վայրը վանքն էր, որտեղ նա կարծում էր, թէ պիտի կարողանայ հասնել իր նպատակին: Նրան շատ էր յուզել նաեւ 1505 թ. էրֆուրտ քաղաքում պատահած համաճարակը, որից մահացել էին նրա երկու մտերիմ ընկերները: Նոյն օրերին նա ականատես է եղել նաեւ իրաւաբանութեան իր երկու դասախօսների մահուանը, որոնք իրենց կեանքի վերջին պահերին ասել էին՝ «Երանի թէ վանական եղած լինէիք»: Այդ մահերը չափազանց ազդել էին նրա վրայ, եւ նրան յաճախ տանջում էին այն մտքերը, թէ մահից յետոյ ինքն ինչպէ՞ս պիտի ներկայանայ Աստծոյ ահեղ դատաստանին:

Բազմաթիւ երիտասարդներ, միեւնոյն մտածումից ահաբեկուած, ապաստան եւ հոգու խաղաղութիւն էին փնտռում վանքերում: Նոյն քայլին է դիմում նաեւ Մարտինը:

Վանք մտնելուց երկու տարի յետոյ Մարտինը ձեռնադրուում է վարդապետ, միաժամանակ շարունակում է իր աստուածաբանական ուսումը Էրֆուրտի եւ Վիտտեմբերգի համալսարաններում, մինչեւ որ ստանում է աստուածաբանութեան դոկտորի կոչում:

Նրա հաղորդածի համաձայն՝ իր ապրած վանքում սնունդը վատ չի եղել. «Ուտելու եւ խմելու համար պէտք եղածը բաւարար չափով ունէինք, բայց ունէինք նաեւ սրտի եւ խղճի տառապանք եւ մարտիրոսութիւն, իսկ հոգեկան տառապանքը ամենից սարսափելին է: Ես յաճախ եմ վախեցել Յիսուսի անունից, իսկ երբ նայել եմ նրան՝ իր խաչուած վիճակում, ինձ թուացել է, թէ նա շանթի նման մի բան է: Վանքում ես երբեք չեմ մտածել կնոջ, դրամի կամ էլ ունեցուածքի մասին, այլ իմ սիրտը դողում էր ու անհանգստանում այն բանի համար, թէ Աստուած ինչպէս պիտի ողորմի ինձ»:

Այսպիսի մի բարեպաշտ ու մաքրակրօն անձ, որպիսին է եղել վանական Մարտին Լութերը, կրօնական իմաստով իր կեանքի առաջին հիասթափութիւնն է ապրում, երբ այցելում է Հռոմ՝ լիազօրուած իր միաբանութեան կողմից, որպէսզի այնտեղ նստող իրենց ընդհանուր պետին հետ բանակցութիւններ վարի:

Մարտինն իր կեանքում առաջին անգամ էր, որ թողնում էր Գերմանիան եւ առիթ էր ունենում ծանօթանալու մի այլ երկրի մշակոյթին ու ականդութիւններին:

Քրիստոնեաների համար Հռոմը սուրբ եւ յաւիտենական քաղաք էր՝ թրծուած նահատակների արեամբ: Ըստ ականդութեան այնտեղ են թաղուել Պետրոս եւ Պօղոս առաքեալները: Այնտեղ կան քրիստոնէական բազմաթիւ ուխտատեղիներ, իսկ ամենակարեւորը այնտեղ է նստում սրբազան պապը, որը, ըստ Հռոմէական Կաթոլիկ Եկեղեցու, համարում է Քրիստոսի փոխանորդն ու բոլոր քրիստոնեաների հոգեւոր պետը երկրի վրայ:

Հռոմ մտնելուց առաջ, քաղաքի մուտքի մօտ, Մարտինը ծնկի գալով, բացականչում է՝ «Ողջո՛յն քեզ, ո՛վ սուրբը Հռոմ, քաղաք յաւիտենական»։ Ապա մտնում է քաղաք ոչ միայն իբրեւ հաւատարմատար իր պատկանած միաբանութեան, այլեւ իբրեւ քրիստոնեայ մի պարզ ուխտաւոր:

Բարեպաշտական առումով Մարտին Լութերը հիասթափուում է Հռոմից: Սկզբում նա խոր ապրումներով ու քրիստոնէական ջինջ հաւատքով էր մուտք գործել այդ նուիրական հռչակ ունեցող քաղաքը: Այնտեղ նա առիթը չէր ուզում բաց թողնել սրբուելու ու մաքրուելու իր բոլոր մեղքերից: Դրա համար էլ նա գնում է խոստովանելու, սակայն հանդիպում է տգետ կամ անփորձ խոստովանահայրերի, որոնք ոչնչով

չեն կարողանում բաւականութիւն պատճառել նրա հոգեկան պահանջներին: Նա միաժամանակ նկատում է, որ կրօնականները, պարզապէս մի պարտականութիւն կատարած լինելու համար, արագօրէն աւարտում են Ս. Պատարագի արարողութիւնները եւ անլուրջ վերաբերմունք ցուցաբերում Ս. Խորհրդի հանդէպ: Սեբաստիանի բազիլիկայում նա տեսնում է, թէ ինչպէս երկու եկեղեցականներ միեւնոյն խորանի վրայ, միմեանցից միայն մի սրբապատկերով բաժանուած առանձին-առանձին են պատարագում: Մէկ ժամուայ ընթացքում նրանք կարողանում են նոյնիսկ եօթ պատարագ մատուցել, եւ այս բոլորը անում են միայն շահագրտական նպատակներով, որովհետեւ իւրաքանչիւր պատարագի համար ուխտաւորները պարտաւոր էին մի որոշուած գումար վճարել:

Այս բոլորից բացի, Մարտինը մեծապէս ցնցւում է, երբ իր կեանքում, առաջին անգամ լինելով, եկեղեցականների բերանից հայհոյանքներ է լսում Աստուծոյ հասցէին: Այդ եկեղեցականները ծաղր ու ծանակի էին ենթարկում աստուածային սրբութիւնները: Մարտինի հոգին զայրանալուց աւելի մեծապէս ցաւում է: «Ես՝ երիտասարդ, շատ լուրջ եւ բարեպաշտ մի վանական էի, այդպիսի խօսքեր ինձ ցաւ էին պատճառում»:

Նրան չի յաջողում տեսնել Յուլիոս Բ. պապին, որովհետեւ նա այդ ժամին գտնւում էր Բոլոնիայում, սակայն սարսափելի բաներ է լսում նրա նախորդի՝ Ալեքսանդր Զ. պապի կատարած ապօրինի եւ հակաքրիստոնէական գործերի մասին, որոնք գրգռել էին Հռոմի բնակիչների արդար զայրոյթը նրա դէմ:

Այս ամէնը բաւական էր գայթակղեցնելու համար պարզասիրտ ու անփորձ վանականին: Դրա համար էլ նա յանգում է հետեւեալ եզրակացութեան. «Եթէ գոյութիւն ունի մի դժոխք, ապա Հռոմն էլ դրա վրայ է կառուցուած: Ես՝ խենթս, հետս սոխ տարայ Հռոմ եւ փոխարէնը սխտոր բերեցի»:

Հռոմի հետ բացայայտ կերպով բախուելու մի նոր առիթ է լինում, երբ պապի ներկայացուցիչը Գերմանիա է գալիս՝ «ներման թղթեր» վաճառելու: Մեղքերի քաւութեան յատկացուած այդ թղթերը վաճառում էին նոյնիսկ մեռելների հոգիները դժոխքից ազատելու համար՝ յայտարարելով՝

Անմիջապէս որ դրամը դրամարկղում հնչի՝
մեռելի հոգին քաւարանից դուրս կը ցատկի:

Դրա փոխարէն Մարտին Լութերն յայտարարում է հրապարակաւ.
— Իհարկէ, հէնց որ դրամը հնչում է արկղում,
շահն ու ազահութիւնը բազմապատկուում են:

Նման յայտարարութիւնների եւ եկեղեցու ներսում առկայ ապականութիւնների դէմ հրատարակած իր գրութիւնների պատճառով, Վա-

տրիկանը բանադրում է Լուսթերին: Հուսի գրգռումով Կարլոս Ե կայսրն էլ դատապարտման հրովարտակ է ստորագրում նրա դէմ, ուր ի միջի այլոց ասում է.

«Մենք հրահանգում ենք ամէնքին անխտիր, յատկապէս սահմանուած պատիժների սպառնալիքով, որ ոչ ոք ձեզանից չհամարձակուի դնել, վաճառել, կարգալ, պահել, արտագրել, տպագրել կամ թոյլ տալ, որ տպագրեն Մարտին Լուսթերի գրութիւնները, որոնք դատապարտուած են մեր սրբազան հօր՝ պապի կողմից: Այդ չար, կասկածելի եւ մոլորեցուցիչ գրութիւնները արտագրանքն են մի հանրայայտ ու յամառ հերետիկոսի գրչի»:

Մարտին Լուսթերի կեանքին լուրջ վտանգ էր սպառնում: Նա թաքնուած է, նոյնիսկ իր անունն է փոխում, բայց շարունակում է ընդ-յատակեայ պայքարը Հռոմէական Կաթոլիկ եկեղեցու դէմ, որից արդէն վտարուել էր: Գերմանիայի ազդեցիկ իշխաններից՝ Սաքսոնիայի կայսրը ընտրիչ Յովհանը իր հովանաւորութեան տակ է առնում նրան: Լուսթերն էլ իր հերթին, սիրաշահելու համար այլ իշխանների համակրանքը, դատապարտում է Գերմանիայում ճնշուած եւ դաժանօրէն շահագործուող գիւղացիների ապստամբութիւնը, յորդորում է իշխաններին կոտորել նրանց, ինչպէս կատաղած շներին են սպանում, իսկ ինքը անմեղ գիւղացիների ջարդի այդ օրերին, ամուսնանում է կաթոլիկ մայրապետանոցից փախած մի կոյսի հետ:

Վատրիկանի ներկայացուցիչները, Մարտին Լուսթերի դէմ մղած իրենց պայքարի ընթացքում, չեն խուսափում նոյնիսկ զրպարտելու նրա մօրը՝ ասելով, թէ նա բաղնիքներում եւ հանրատներում աշխատող մի պոռնիկ է եղել, իբր թէ բնական ճանապարհով չէ, որ ունեցել է իր որդուն՝ Մարտինին, այլ, դեռեւս բարեկեանի նախօրէից սկսած, կարմիր զգեստ հագած մի գեղեցիկ երիտասարդ, գիշերանց, փակ դռնով գնալիս է եղել նրա մօտ եւ կրակոտ խօսքերով խորհրդաւոր բաներ խոստացել նրան, ինչպէս նաեւ ասել, թէ Զատիկից յետոյ մի հարուստ վաճառականի հետ պիտի ամուսնանայ: Այդպէս էլ լինում է, բայց Մարտին Լուսթերը լոյս աշխարհ է գալիս նախքան նոյեմբերի 11ը, այսինքն՝ ինը ամիս չլրացած, մայրը յղի էր մնացել ոչ թէ հարուստ ազնուականից, այլ կարմիր զգեստ հագած խորհրդաւոր երիտասարդից:

Մի ուրիշ գրոյցի համաձայն էլ՝ Լուսթերի մայրը, նախքան ամուսնանալը, աշխատել է իր քաղաքի հանրային բաղնիքում եւ մարդկային կերպարանք առած մի սատանայի հետ կենակցելով՝ յղիացել է իր որդուն:

Մարտինը դառնութեամբ է յիշել իր մօր մասին շրջող այդ ամօթալի ու անխիղճ զրպարտութիւնները եւ հակազդելով դրանց, ինքն էլ իր հերթին գրում է. «Երբ սատանան չի կարող մէկի վարդապետութեանը վնաս հասցնել, այն ժամանակ իր պայքարն է ուղղում նրա անձի դէմ՝ զրպարտելով, ստելով եւ անիծելով, ինչպէս նաեւ կատաղօրէն յարձակուելով նրա վրայ: Ինձ հետ նոյն ձեւով վարուեց պապական Բեհեզգե-

բուղը, եւ քանի որ նա չկարողացաւ դիմադրել իմ Աւետարանին՝ այն ժամանակ գրեց, թէ իմ մէջ սատանայ կայ, թէ ես դեւի ծնունդ եմ, եւ թէ իմ սիրելի մայրը մի պոռնիկ ու հանրային բաղնիքի սպասաւոր է եղել»:

Երկարատեւ պայքարներից յետոյ, Մարտինը, իր համախոհների հետ, հիմնում է Վատիկանի իշխանութիւնից անջատ մի կրօնական համայնք: Սակայն նա երբեք առիթը բաց չի թողնում ամենագուհիի ոճով յարձակումներ գործելու իր հակառակորդների եւ յատկապէս Հռոմի պապին դէմ՝ անուանելով նրան՝ գագան, խոզ, էշ, գայլ, աւագակ, սրիկայ, սատանայի կղկղանք, Յուդա, վավաշոտ պոռնիկ, սողումակաւ եւ այլն: Դրանցից բացի նա ունի նաեւ այնպիսի հայհոյանքներ, որոնց թարգմանութիւնը բոլորովին անպատշաճ է մեր մայրենի լեզուին: Այս առումով նրա կաթոլիկ հակառակորդներն էլ անմեղ չեն: Նրանցից, օրինակ, կարդինալ Հերոնիմոս Ալէքանդերը այսպէս է բնութագրում Լուծեւորին. «Արիոս, սրիկայ, բախլիսկոս (օձ), շուն, Մահմէդ, սատանայ, խաբերայ, ոմրագործ, հրէշ»:

Ապստամբ գիւղացիների դէմ պայքարելուց բացի, Լուծեւորի աննահանջ պայքարը ուղղուած էր կայսրութեան մէջ ապրող հրէաների դէմ: Նա հրահանգում է տեղահանել եւ բնաջնջնել նրանց, հրկիզել նրանց մատեաններն ու սինագոգները:

1537 թ., երբ Մարտին Լուծեւորը ծանրօրէն հիւանդանում է, դիմում է Աստծուն այսպէս. «Տէ՛ր իմ, ահաւասիկ մեռնում եմ իբրեւ թշնամի քո թշնամիների, բանադրուած քո ոխերիմ հակառակորդի՝ պապի կողմից: Նա էլ իր հերթին պիտի մահանայ, սակայն բանադրուած քո կողմից: Դու ես դատելու ե՛լ նրան, ե՛լ ինձ: Նրան կործանման ու մահուան պիտի դատապարտես՝ իբրեւ քո հակառակորդի ու թշնամու: Իսկ ինձ նման մի խեղճ արարածի, քո անուան եւ քո ճշմարտութեան խոստովանողին, դու պիտի փրկես: Իմ տապանազիրը թող լինի այն, ինչ որ միշտ ասել եմ. “Ո՛վ պապ, ապրելիս՝ քեզ համար ժանտախտ եղայ, իսկ մեռնելիս՝ կը լինեմ նաեւ քո մահը”»: Բայց նրա մահուան ժամը դեռ չէր հասել: Նա 1546 թ. պիտի մահանար Այսլեքէնում, հետաքրքրական գուգադիպուլթեամբ հէնց այն միւլենոյն քաղաքում, ուր ծնուել էր 1483 թ.:

Մահուանից քիչ առաջ Մարտինը մի քանի զգայացունց մտքեր էր արտայայտում, որոնցից է օրինակ այն, որ մեր իմաստութիւնն ու գիտութիւնը աստուածային հարցերի վերաբերեալ ուրիշ բան չէ, իթէ ոչ այն աչքը, որ սատանայի կողմից բացուեց զբախտում, երբ Ադամն ու Եւան սատանայի միջոցով ուզեցին իմաստուն դառնալ: Իսկ մահուան օրը նրա գրասեղանի վրայ գտնում են նրա վերջին ձեռագիրը, մի քանի բառ միայն լատիներէնով. «Մենք մուրացկաններ ենք», որի տակ գերմաներէնով աւելացրել էր. «Եւ սա ճշմարիտ է»:

Իր ժամանակին Ս. Օգոստինոսն էլ քրիստոնեայ լինելը հաւասարեցրել էր հոգեւոր մուրացկանութեան հետ: Սակայն Մարտին Լուծեւորի

արած խոստովանութիւնը, թէ՛ «Մենք մուրականներ ենք», ցնցող ազդեցութիւն է թողնում ընթերցողի վրայ, քանի որ ինքն այնպիսի մէկն էր, որ չհաշուած պապականների, գիւղացիների եւ հրեաների դէմ իր մղած կատաղի պայքարին, իր ամբողջ կեանքն էր անցկացրել Սուրբ Գրքի քարոզութեամբ եւ մեկնաբանութեամբ, եղել էր դոկտոր աստուածաբանութեան, մասնակցել բուռն բանավէճերի, հեղինակել էր բազմաթիւ գրքեր ու յօդուածներ, եւ այդ բոլորով Հանդերձ նա իր կեանքի մայրամուտին զգում է իր գիտելիքների, գործունէութեան եւ նոյնիսկ իր ողջ էութեան ոչնչութիւնը՝ Աստծոյ խօսքի, Ս. Գրոց անթիւ գանձերի եւ Աստծոյ վեհութեան համեմատութեամբ:

Աղքատ եւ մուրացկան լինել ոչ ոքի համար ցանկալի վիճակ չէ: Մանաւանդ այդպիսի պայմաններում ապրած անձը շատ լաւ է հասկանում աղքատութեան ու թշուառութեան ահաւորութիւնը: Բացի դրանից, եթէ մի քիչ լրջութեամբ ու զգալուն սրտով նայենք կեանքին, անպայման պիտի նկատենք մեր շուրջը ընչազուրկ ու կեղեքուած մարդկանց տառապանքը: Հոգեւոր առումով էլ, երբ խոնարհաբար ինքնազննումի ենթարկենք մեր ներաշխարհը, պիտի տեսնենք, թէ մենք իսկապէս թշուառ ենք, շատից քիչը միայն գիտենք: Բայց երբ գիտակցում ենք մեր թշուառութիւնը՝ այդ ժամանակ Աստուած մեզ լցնում է իր առատաբոլս շնորհներով եւ հոգեպէս ճոխացնում: Դրա համար էլ մեր Տէրն ասել է՝ երանի հոգով աղքատներին, այսինքն՝ երանի նրանց, որ իրենք իրենց ունայնացնում են, իրենց հոգուց արմատախիլ են անում հպարտութիւնը, ինքնահաւանութիւնը, յաւակնութիւնը բարձր գիտելիքների տէր կամ մեծ աստուածաբան լինելու եւ այլ մեղքեր, որպէսզի լցուեն Աստծոյ Ս. Հոգով:

— Բայց ո՞ւմ մտքով պիտի անցնէր, — ասում է Մարտին Լութերը, — որ ես ու Հռոմի պապը մի օր միմեանց մագեր պիտի փետտէինք, կամ ես պիտի ամուսնանայի վանքից փախած մի մայրապետի հետ:

Իսկ ի՞նչ եղաւ այդ ամբողջ պայքարների, փոխադարձ ատելութեան, հայհոյանքների, իշխանատենչութեան մոլուցքի ու այլեւայլ ճամարտակութիւնների հետեւանքը. պարզապէս պառակտում եւ քրիստոնէական խոնարհ ու վճիռ զգացումների խաթարում: Այդ մէկը յստակ դարձաւ Լութերի համար, երբ մահուան անդոհանքի մէջ գրեց. «Մենք մուրացկաններ ենք, եւ սա է ճշմարտութիւնը»:

Այդուհանդերձ մենք մեծապէս գնահատում ենք նրա գրական վիթխարի վաստակում տեղ գրաւած այն հոյակապ էջերը, որոնք նա նուիրել է Քրիստոսի խաչելութեան խորհրդին, հաւատացեալների ապաշխարութեանը, քրիստոնեայի ունեցած ազատութեանը, Աստուածամօրը: Այդ ամբողջը նա արտադրել էր իր կեանքի առաջին շրջանում, երբ դեռ մի բարեպաշտ վանական էր: Սակայն այն բուռն պայքարը, որ նա ծաւալեց իր եկեղեցու՝ Կաթոլիկ եկեղեցու զեղծումների ու բարքերի ահաւոր ապականութեան դէմ, պատճառ հանդիսացաւ ծայրայեղ քայ-

լերի դիմելու: Եղաւ ժամանակ, որ ինքը, Աստծուն վստահելու եւ նրա միջամտութիւնն ու զօրակցութիւնը հայցելու փոխարէն, վստահեց իր սեփական կարողութեանը, աստուածաբանական գիտութիւններում իր ունեցած հմտութեանը, իր դոկտորի կոչումին, իր կամքի սեփական թեւադրանքներին:

Ինչպէս անցեալում մի առիթով գրել էի՝ իսկական եւ ամենից հմուտ աստուածաբանը հէնց ինքը՝ սատանան է, որ շատ լաւ գիտէ, թէ ո՛վ է Աստուած եւ թէ ի՞նչ է ուզում մեզանից, այդուհանդերձ նա չի դադարում անհնազանդ լինել նրան: Սրալ չհասկացուեմ. յատկապէս եկեղեցու սպասաւորն ու կրօնի քարոզիչը լաւ գիտուած պէտք է լինեն աստուածաբանական գիտելիքներով: Ինչպէս ասուել է՝ հաւատը հետամուտ է բանականութեան, սակայն կրօնագիտական կամ աստուածաբանական այդ ամբողջ պատրաստութիւնը պէտք է ամենայն խոնարհութեամբ ծառայեցնել միայն ու միայն ի փառս մեծին Աստծոյ եւ ի տարածումն ճշմարիտ հաւատոյ՝ առանց անձնական հեղինակութիւն փնտռելու: Այդ բոլորից վեր կարելոր է, որ քարոզիչը իր անձի սեփական օրինակով, իր սրբակենցաղ վարքով, հաւատացեալների համար լինի Քրիստոսի իսկական բուրմունքը:

Երանի՛ հեզերին, — ասում է Տէրը: — Հեզը նա է, ով ամենայն խոնարհութեամբ ինքն իրեն Աստծուն է ենթարկում, թոյլ է տալիս նրա միջամտութիւնը իր կեանքում եւ որպէս հետեւանք դրա՝ վայելում նրա հզօր հովանին:

Այդպիսի երկու հեզ երիտասարդներ գնում էին մի գիւղ, որի անունն էր Էմմաուս: Երկուսն էլ Յիսուսի աշակերտներից էին, տրտում էին եւ ընկճուած, քանզի իրենց վարդապետը ենթարկուել էր խաչի անարգ մահուան: Մինչ նրանք խօսում էին ու վիճում անցուդարձների մասին, նրանց մօտեցաւ մի անծանօթ անցորդ, որը հէնց ինքը՝ Յիսուսն էր: Բայց նրանց աչքերը բռնուած էին եւ չճանաչեցին նրան: Յիսուսն սկսեց բացատրութիւններ տալ նրանց կատարուած վերջին դէպքերի մասին: Երբ մօտեցան այն գիւղին, ուր գնում էին, Յիսուսն ուզեց բաժանուել նրանցից, բայց նրանք ասացին.

— Մեզ մօտ գիշերիր, որովհետեւ երեկոյ է, եւ օրը տարածամ է:

Երբ Յիսուսը սեղան նստեց նրանց հետ, հացը վերցնելով՝ օրհնեց, կտրեց այն եւ տուեց նրանց: Նրանց աչքերը բացուեցին ու ճանաչեցին նրան, իսկ ինքը՝ Յիսուսը նրանց աչքին աներեւոյթ եղաւ:

Տրտած, շփոթահար ու հոգեպէս թշուառացած այդ աշակերտները լցուեցին անսահման ուրախութեամբ ու երանութեամբ, քանզի Տէրը պարգեւեց նրանց իմաստութիւն եւ խաղաղութիւն: Տէրը եղաւ նրանց ուսուցիչը:

Այժմ, երբ դարձեալ երեկոյ է, եւ խաւար է իջել մեր հոգիներին, մենք խարխափաքայլ ընթանում ենք կեանքի անորոշութեամբ ողող-

*ուած բաւիղներով: Մեզ չեն կարող գոհացնել այս անցաւոր աշխարհի
յարափոփոխ գաղափարախօսութիւնները, եկեղեցու մերօրեայ աւետա-
րանիչների խօսքերը, որոնցից շատերն իրենց բուն առաքելութիւնը մէկ
կողմ թողած, գիտեն միայն իրենց չսերմանած տեղից հնձել եւ անձնա-
կան շահեր ապահովել:*

*Օրը տարածամ է: Խաւարը չար է եւ մահասարսուռ: Տէրն մեր Յի-
սուս Բրիստո՛ս, մնա՛ մեզ մօտ գիշերի՛ր: Մենք մուրացկաններն ենք քո
սրբարար շնորհի, քո մշտնջենական լոյսի ու մխիթարութեան:*

Յակոբ Արք. Գլննեան

(Վերաշարադրուած՝ Յակոբ Արք. Գլննեանի «Մարտին Լութեր, Մի Բարեպաշտ
Վանականի Ըմբոստութիւնը» գրքից, տպուած Մօնթեվիտէօ 1994ին):

“Church - State Relations in Armenia During The Arab Domination...”

Մանուէլ Մ. Ճինպաշեան, Լիզպոն, 2000, 258 էջ:

Արթ. Տ. Գառնիկ Քչնյ. Գոյունեանի Հայ մշակոյթին առաջադրած ու մատուցած ձեռնարկներէն՝ «Երիտասարդը Հայ Եկեղեցւոյ Գանձարանին Մէջ» գիրտաժողովի ընթացքին, որ տեղի ունեցաւ 1 Հոկտ. 2011ին, երբ օրուան առաջին բանախօս Վեր. Դոկտ. Մանուէլ Ճինպաշեան, քաջաստորէն ներկայացնելէ ետք «Հայոց Աստուածաշունչը՝ Թագուհի Թարգմանութիւններուն» նիւթը, ունկնդիրներու տրամադրութեան տակ դրաւ «Հայաստանի Մէջ Եկեղեցի-Պետութիւն Յարաբերութիւնները Արաբական Տիրապետութեան Ընթացքին, Առաջին Արշաւանքէն Մինչեւ Սկզբնական Աբբասեաններու Շրջանը» հատորէն օրինակներ:

Այս գիտաշխատասիրութիւնը հրատարակուած է Գալուստ Կիւլպէնկեան հիմնարկութեան մեկենասութեամբ ու ներառուած Հայաստանի մէջ քրիստոնէութիւնը պետական կրօնք հռչակման 1700ամեակի առիթով, “The Armenian Library Of The Calouste Gulbenkian Foundation” մատենաշարին մէջ, որու խմբագիրն է Դոկտ. Զաւէն Եկաւեան:

Վերապատուելի հեղինակը յառաջաբանին մէջ իր քննարկած նիւթին կարեւորութիւնը շեշտելով կ’ըսէ.

“The Critical assessment of the Armenian sources and the re-establishment of older ones — such as the *Diegesis*, *The History of Catholicos Arsen of Georgia*, and the documents known as *The Letter of Patriarch Photius* — have brought to light historical evidence which show the important role the Armenian Church played in the political life and administration of Armenia under Arab rule. No study, up till now, has been dedicated to the study of the question of Church-State relations in Armenia under the Arab Domination. It begins with the first Arab invasion of Armenia in AD 640, leading up to the middle of the 8th century — the beginning of the Abbasid Caliphate.

Among the problems discussed are the role the National Church played in the administration of the land: the position and authority of the head of the Armenian Church — the Catholicos — vis-a-vis the Arab governor, the indigenous Prince of Armenia and the local feudal lords; the religious policy of the Caliphate in Armenia and the attitude of the Arab settlers towards the Armenian Church and population; finally, the relations of the Armenian Church with her neighbouring Churches — the Byzantine Chalcedonian and the Syriac Jacobite Churches — and the influence of these relationships on Church-State Relations within Armenia” (p. 11).

Վեր. Ճինպաշեան սկսել է առջ հետազոտած նիւթի քննարկումին, ներածական մուտքով կը բացայայտէ այդ դարաշրջանի՝

ա. Հայաստանի աշխարհագրութիւնը, բ. Ընկերա-քաղաքական կառույցը, գ. Եկեղեցին աւատական ենթահողին մէջ, դ. Եկեղեցի-Պետութիւն յարաբերութիւնները, ճրդ դարու վերջաւորութեան, ե. Սկզբնաղբիւրներու եւ գրականութեան վերաքննութիւն (էջ 13-41):

Ապա, յատկացուած 7 գլուխներու ընդմէջէն բծախնդրօրէն ու սպառիչ կերպով կ'ուսումնասիրէ հետեւեալ հարցերը.

1. The period of conquest and the problem of Church-State relations.
2. Autonomous Armenia and Church-State relations.
3. Caliph Abdal-Malik and Church-State relations.
4. Catholicos Elia and his Pro-Arab policy.
5. Catholicos Yovhannes III Ozneç'i and Church-State relations.
6. The Fall of the Umayyads and the Abbasid revolution.
7. The early Abbasids and Church-State relations.

Եւ իւրաքանչիւր գլուխ կ'աւարտէ ամփոփ եզրակացութեամբ (էջ 43-228):

Վեր. հեղինակին այս ակադեմական երկը երկար տարիներու պրպտումի իրագործում է: Արդարեւ, երբ թղթատենք մատենագիտութեան բաժինը (էջ 233-255), իրագեկ կը դառնանք, որ ան իր ուսումնասիրած նիւթը կատարելապէս տիրապետած ըլլալով, մանրաքննին պեղած է արաբական, հայկական, բիզանդական, վրացական, ասորական սկզբնաղբիւրներ եւ այլ լեզուներով հրատարակուած հարիւրաւոր հատորներ:

Վեր. Դոկտ. Մանուէլ Ճինպաշեան նաեւ յանձն առած է այն տքնաջան աշխատանքը էջատակերու մէջ արձանագրելու այն բոլոր աղբիւրները, որոնք յարակցութիւն ունին ուսումնասիրած դէպքերուն, անձերուն եւ այլ հեղինակներու տարբեր եզրակացութեանց մասին: Ան մեծապէս դիւրացուցած է յետագայ գիտնական ուսումնասէրներու աշխատանքը:

Ահաւասիկ անգին հատոր մը Հայ Եկեղեցւոյ եւ Հայ ժողովուրդի պատմութեամբ հետաքրքրուողներու համար:

Բ. Թ.

«Յօդուածներ» (1990-2005)

Արմինէ Քէօշկէրեան, Մոնթրէալ, 2011, 352 էջ

Այս օրերս, Յարութիւն Փալանճեանի հրատարակութեամբ լոյս տեսած է Արմինէ Քէօշկէրեանի «Յօդուածներ» պիտանի հատորը, որ կը բովանդակէ 15 տարիներու ընթացքին անոր կատարած կարգ մը երկասիրութիւնները:

«Երկու Խօսք» բացատրականին մէջ, հեղինակը համեստութեամբ կ'ըսէ.

«Ներկայացուող գրքոյկը կը բովանդակէ խումբ մը յօդուածներ, որոնք կ'ընդգրկեն 1990-2005 թթ. ժամանակաշրջանը: Յօդուածները լոյս են տեսած, մեծ մասամբ, Մոնթրէալի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Առաջնորդանիստ Եկեղեցւոյ պաշտօնաթերթ «Բուրաստան»ի մէջ, կամ կարգացուած են տարբեր առիթներով կազմակերպուած հաւաքոյթներու ընթացքին...:

Սոյն հրատարակութեան մէջ տեղ գտած նիւթերը, որոնք ենթարկուած են մասնակի խմբագրութեան, հայ ժողովուրդի հաւատքին, պատմութեան ու մատենագրական ժառանգութեան վերաբերող այն միաւորներն են, որոնք առաւել չափով կը հետաքրքրեն մեր ընթերցողները (էջ 3):

352 էջնոց նկարազարդ ու թղթակազմ հատորը՝ գիտելիքներու շտեմարան մըն է, որմէ կրնան օգտուիլ բարձրագոյն դասարաններու ուսանողներ եւ հայ դպրութեան, ազգային-եկեղեցական պատմութեան, ակնաւոր անձերու կենսագրականներով հետաքրքրուած գրասէրներ:

Հայագիտական-մատենագրական հարուստ տուեալներով շարադրուած 17 յօդուածներու ուշադիր ընթերցումով, կը գիտակցինք հեղինակին ունեցած բազմակողմանի հմտութեանն ու գիտութեան: Շնորհիւ անոր գործածած գեղեցիկ ու մաքուր լեզուին եւ սահուն ու զիւրահաղորդ ոճին, մեծապէս յաջողած է պրպտած ծանր նիւթերը մատչելի դարձնել հասարակութեան:

«Պատարագն իբրեւ Քրիստոնէական ծէս» առաջին յօդուածով Քէօշկէրեան հակիրճ պատմականը կ'ընէ ու կը լուսաբանէ քրիստոնէական կրօնն ու եկեղեցին եւ Սուրբ Պատարագի արարողութիւնը, որ հիմն է մեր հաւատքին (էջ 4-18):

Յաջորդ 5 գլուխներու մէջ (էջ 19-117) հեղինակը յաջողութեամբ կը ներկայացնէ հայ գիրերու գիւտի նախօրհակին՝ Հայաստանի քաղաքական իրադարձութիւնները եւ աշխարհական-կրօնական անձնաւորութեանց մտահոգութիւնները: Ան խորաքննին կը մեկնաբանէ հայ գրաւոր դպրութեան սկզբնաւորութիւնը, հայ եւ օտարազգի մասնագէտներու գնահատականը կուտայ Մաշտոցի գիրերու գիւտին: Կարեւո-

րութեամբ կը շեշտէ Աստուածաշունչի թարգմանութեան աշխատութեան լծուած եկեղեցականներուն, աւագ ու կրտսեր թարգմանիչներու գործերուն, ազգային դպրոցներու, գրչութեան կեդրոններու հիմնադրումին եւ ձեռագիրներու ստեղծումին ու արուեստի մասին: Քէօզկէրեան համակարծիք է Մեսրոպեան դասական ուղղադրութեան պահպանումին:

Ապա, 5 բաժիններու տակ խղճամիտ աշխատասիրութեամբ կը խօսի նշանաւոր հայ գրողներ՝ Եզնիկ Կողբացիի, Ս. Գրիգոր Նարեկացիի, Ս. Ներսէս Շնորհալիի, Գրիգոր Տաթեւացիի (նոյնն՝ անգլերէն լեզուով) եւ մեծանուն Մաղաքիա Արք. Օրմանեանի կեանքի ու գործունէութեանց մասին (էջ 118-248):

Հատորին վերջին 5 գլուխներուն մէջ համապարփակ ձեւով քննարկուած են Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը, Հայ Կինը պատմութեան ընդմէջէն, Տպաւորութիւններ՝ Ս. Երկիր կատարած այցելութենէն, Հաճկատար Ս. Աստուածածնի վանքը եւ Խոհեր Մեծ Եղեռնի 90ամեակի սեմին գրուածքները (էջ 249-349):

Ինչպէս կը տեսնուի, կարեւոր ու հետաքրքրական հատոր մըն է «Յօդուածներ»ը. կ'արժէ օրինակ մը ապահովել, կարգալ ու հարստացնել մեր իմացումը մատուցուած հայկական նիւթերուն, ու հպարտանալ մեր մշակութային հարուստ ժառանգութեան:

Հայ պատմաբանասիրական մարզին մէջ կարեւոր ներդրում է այս երախտարժան գործին հրատարակութիւնը: Զերմօրէն կը շնորհաւորենք հեղինակը, իրեն մաղթելով մշտատեւ առողջութիւն եւ ստեղծագործ կեանքի երկար տարիներ:

Բ. Թ.

«Հայրենիքիս Հետ»

Մինաս Տեր-Սարգիսեան, Պէյրոս, 2011, 144 էջ:

Մելգոնեանցի Աւերիս Աւերիսեանի յիշատակին:

Պէյրութի Միփան հրատարակչատունէն լոյս տեսած է Մինաս Տեր-Սարգիսեանի «Հայրենիքիս Հետ» հայրենասիրական գրուածքները: Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան 85ամեակի առիթով հրատարակուած հատորին մեկենասութիւնը ստանձնած է Մելգոնեանցի Գրիգոր Տիտանեան: Հեղինակը զայն ձօնած է «Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան, որ ինծի պէս շատ-շատերու սորվեցուց սիրել հայ լեզուն, գրականութիւնը ու պատմութիւնը»: 2003ին, Երեւանի մէջ հատորին տպագրուած օրինակները սպառած ըլլալով՝ ձեռնարկած է այս Բ. տպագրութեան, զայն «ընդլայնելով, արդիականացնելով ու գեղեցկացնելով»:

Մինաս Տեր-Սարգիսեան, Մելգոնեանի 1950ի ջըջանաւարտներէն, հայրենիքի իր ջատագովական գրութիւններու մասին հետեւեալ բացատրականը տուած է «Փոխան նախաբանի» գլուխի տակ.

«Էջերու այս նիհար հատորը կը ներկայացնէ մանր իրականացումներու հրճուանքը եւ խոշոր վրիպումներու թախիծը: Ջանացած է ըլլալ ջերմեռանդ խնկարկումը հայու սրբութիւններուն եւ անմնացորդ պաշտամունքը «արար աշխարհից անոյշ Հայաստանի»: Հայրենիքի փառքը գովաբանող զինուորագրեալի մը տաղերգութիւնն է: Նաեւ բացթողումներու դիմաց, ցաւսիրտ մատնանշումը, սրտի մորմոքը, որ իր պտոթկումին մէջ, գուցէ արձակեց հրաշէկ լաւա. գրուած է կարօտի փղձկումով եւ սիրոյ գեղումով, որոնք հասարակ յայտարար ունին հայու մխացող վիշտն ու կոտտացող վէրքը:

Եթէ յաջողիմ Արագածի կանթեղէն կա՛յժ ներարկել անոր էջերուն եւ այդ ջերմութեամբ հալեցնել սառոյցը անտարբեր սրտերու՝ զանոնք տոչորելով հայրենիքի սիրով, դարձնել հաղորդ անոր բերաւոր կարիքներուն, զայն յուզող հրատապ հարցերուն, պիտի ըլլամ գերբըջանիկ...Եթէ դառնամ մղիշ ոյժը, որպէսզի քաղքենիացած հայ ընթերցողը ձեռնարկէ հայրենիք այցի, ոչ որպէս արձակուրդի հանգիստ, այլ իբր ուխտագնացութիւն, այդ պիտի նկատեմ, որ նպատակս յաջողութեամբ է պատկուած» (էջ 5-6):

Հատորը երկու մաս ունի.

Ա. մասը Հայրենական, որ կը բովանդակէ 15 գրուածքներ.

Նամակ առ սիրուհիս, Գեղոս հայրենական, Հայուն սրբութիւնները, Գլխադիր Աէր, Երեւանէն դէպ Արարատ, Յանկամ տեսնել զիմ..., Երէկ եւ Այսօր, Մուրազ մը, Կուռքը, Դրախտ Կորուսեալ, Երեւանի իմ

քոյրիկը, Հայաստանն ու հարեւանները, Ինչո՞ւ յաճախ Հայաստան կ'երթամ, Մեծ Աղէտը Մեծ Եղեռնէն Ետք, Հողը նոյնն է, բայց...

Բ. մաս. Ազգային, ուր հեղինակը կը խօսի.

Յուշեր Մեկգոնեան Կրթարանէն, Մեծասքանչին անկումը, Մաշտոցին ուժը, Հերոսին մահը (էջ 117-142):

«Հայրենիքիս հետ» հատորը հետաքրքրութեամբ ու հաճոյքով կը կարդացուի: Անիկա գրուած է բանաստեղծական շունչով, պատկերաւոր նկարագրութեամբ, մաքուր լեզուով ու ճոխ բառապաշարով: Հայրենիքի հանդէպ հեղինակին տածած գերազանց սէրը մղած է զինք անձկութեամբ նկարագրելու ժողովուրդին ապրելակերպը, առօրեայ դիմագրաւող հարցերն ու դժուարութիւնները: Հայու հպարտութեամբ ան շքեղօրէն գովերգած է Հայոց Աշխարհի բնութիւնը, արուեստն ու մշակոյթը, հայ գրողները, պատմական դէմքերը, եւայլն: Մինաս Տէր-Սարգիսեան ըլլալով ընթերցասէր անձնաւորութիւն մը, իր գրութիւնները արժեւորած ու ճոխացուցած է առկայ նիւթին հետ առնչութիւն ունեցող այլ հեղինակներու մէջբերումներով:

Վստահ՝ որ «Հայրենիքիս հետ» գիրքին ընթերցումը շատերուն խթան պիտի հանդիսանայ, ու յաջողութեամբ պսակուի հեղինակին այս ձեռնարկութիւնը:

Բ. Թ.

